

MŰHELY

AZ F1–G–F2 HÁROMSZÖG**Hárs György Péter**(Három szög)*

Ez a szöveg több éves eredménytelen kutatómunka eredménye. A szerző arra lett volna kíváncsi, hogy... Ez a mondat éppúgy befejezhetetlen, mint maga a tanulmány és a kutatás. Lévén, hogy elsősorban irodalomtörténész volnék, föltűntek egyes textumok F2 írásaiban. Olyak, amelyek furcsamód hajaztak F1, de főleg G megfogalmazásaira.

Oldjuk hát föl a betűjeleket, tudomásul véve, hogy geometriai és/vagy szociometriai kísérletünk, mely – giccseken szólva – egyben egy három versszakos életköltemény elemzése, ezzel nem lesz több, se kevesebb, de beszédmódunk vált paradigmát a behelyettesítéssel, azaz, érthetjük is egymást akár. Fogadjuk el közben, hogy F1, F2 és G egy háromszög vagy három szög csúcsait jelölik – helyettesítik –, s ezek a csúcsok tényleg csúcsok a maguk (szöveg)világában. Ez a háromszög ugyanakkor Bermuda-háromszög is, szó szerinti és átvitt, szexuális értelmében egyaránt. Rejtélyesen tűnnek el és bukkannak föl itt a dolgok, s e furcsa szívó–kilökő erő mögött a libidóáramlás kiszámíthatatlan játékaik jelennek. A háromszög három pontját összekötő és egymástól távol is tartó érzelmi vonatkozások akár egymáson is átcsapó hullámvölgyei. Talán helyesebb is volna U szögekről beszélni, amiket ha végeiknél össze próbál illeszteni az ember, sohasem adják ki egy háromszög alakját, ha háromszöget csinál belőlük,

* Hálával és köszönettel tartozom dr. Helga Blazy német pszichoanalitikusnak, aki évekkel ezelőtt felkeltette érdeklődésemet Groddeck iránt. Ugyancsak köszönettel tartozom a PTE Pszichológia Intézetének, amely többször is lehetővé tette, hogy Ferenczi – Groddeck – Füst Milán kurzusokat tartsak. És köszönöm a szemináriumok résztvevőinek előre vivő megjegyzéseit, a közös munkát, amelynek során ennek az írásnak az alap gondolatai megformálódtak. A tanulmány az OTKA T46600 sz. kutatási projektjének keretében készült.

elcsúsznak egymás mellett a száraz – de a kísérlet során a száraz közt esetlegesen létrejövő ellentétes beszögellésű terek mégiscsak árulkodóak, mintha valaki vagy valakik nyomást gyakoroltak volna az egyébként egyenes vonalakra. Ezek az erők, feltételezésem szerint, Jung, a magyar pszichoanalitikusok és szellemi környezetük, de elsősorban Freud voltak.

Ferenczi Sándor (F1), Georg Groddeck (G) és Füst Milán (F2) egyaránt kijelölhetnek egy-egy értelmezési mezőt, megvan hozzá az erejük és megvan az erejük, hogy e mezők (meg)metsszék és -termékenyítsék egymást. Ez és a következő bekezdés a kutatási előzmények címet nem viseli.

Ez a háromszög úgy ütött szöveget a fejemben, hogy föltűnt, mennyi összerímelő gondolatot találni Ferenczi és Füst Milán írásaiban. Ezek közül a két legfontosabb talán a mimikri, és a vele szorosan összekapcsolódó „intelligens lételv” megfogalmazásai voltak. Tudva, hogy mindkét szerző szoros – baráti, tanítványi, orvosi – kapcsolatban állt Georg Groddeckkel, de egymással nem, így adódott a föltevés, hogy közös forrást kell keresni, ami esetükben Groddeck lehetett. Füst és a pszichoanalízis kapcsolatáról, Ferenczi és Groddeck kapcsolatáról, Füst és Groddeck kapcsolatáról külön-külön már bőséggel áll rendelkezésünkre forrás és publikáció. Hármójuk lehetséges – szellemi – kapcsolatára ugyanakkor nincs utalás.

(Szög/haj)

Szikár tények, életrajzi adatok, esetleg értelmezési kísérlet: Ferenczi Sándor 1873–1933, Georg Groddeck 1866–1934, Füst Milán 1888–1968. Ferenczi és Groddeck között hét év a korkülönbség, Ferenczi és Füst között tizenöt év, Füst és Groddeck között huszonkettő. Szerkessz ebből háromszöveget, Kedves Olvasó, vagy vedd észre, hogy Füstöt Groddecktől épp annyi év választja el, mint együttvéve Ferenczit Füsttől és Groddecktől. Mindennek az apa-fiú, illetve a testvérviszonylatok szempontjából lesz jelentősége.

Röviden vázolom, hogy mi mindenről kellene minimum számot adni e háromszög és torzulásai vizsgálata során, és mi az, amire jelen írás keretein belül vállalkozni tudok:

- 1.1. Füst viszonya a pszichoanalízishez
- 1.2. Füst viszonya a pszichoanalitikusokhoz
- 1.3. Füst viszonya Freudhoz
- 1.4. Füst viszonya Groddeckhez
- 1.5. Füst viszonya Ferenczihez
- 2.1. Groddeck viszonya a pszichoanalízishez
- 2.2. Groddeck viszonya Freudhoz
- 2.3. Groddeck viszonya Füsthez
- 2.4. Groddeck viszonya Ferenczihez

- 3.1. Ferenczi viszonya a pszichoanalízishez
- 3.2. Ferenczi viszonya Freudhoz
- 3.3. Ferenczi viszonya Groddeckhez
- 3.4. Ferenczi viszonya Füstöz
- 4.1. A magyar pszichoanalitikusok viszonya Füstöz
- 4.2. A magyar pszichoanalitikusok viszonya egymáshoz

Előrebocsátom, most csupán az 1. alattiakkal kívánok részletesebben foglalkozni. Talán ebből is ki fog derülni, hogy az egymásra hajazás és a szöges ellentét nem zárja ki, hanem adott esetben feltételezi egymást. Mindamellettt bevezetésképpen a felsorolt pontok mindegyikéhez fűzök megjegyzéseket. Véleményem szerint a háromszögesülés lehetősége és lehetetlensége az alábbi szempontok szerint vizsgálható: *életkor/generációs identitás* (apa-fiú és testvéri viszonyok), *tapasztalat/ismeretátadás* (mester-tanítvány viszonyok), *klinikum* (orvos-páciens viszony), *nemzeti és zsidó identitás*, *szakmai identitás* (orvos versus pszichológus versus bölcsész), *viszony a pszichoanalízishez* (laikus, követő, újító). Mindezek alapján:

- 1.1. *Füst viszonya a pszichoanalízishez.* Ahogy azt látni fogjuk, Füst viszonya a pszichoanalízishez alapvetően ambivalens. A viszonyt jellemzi, hogy egyaránt elméleti, a laikus köznapi érdeklődéseként, és tapasztalati, kliensként. Füst a pszichoanalízist időnként fejlődésre képtelen, zárt, ortodox rendszernek tekinti, máskor lelkes követőjeként maga is meg akarja tanulni. Füst pszichoanalízishez való viszonyát külön árnyalja a pszichoanalízis „zsidó tudomány” jellege, minthogy Füstöt a zsidósághoz, saját zsidóságához is, ambivalens érzések fűzték.¹
- 1.2. *Füst viszonya a pszichoanalitikusokhoz.* Füstöt számos magyar pszichoanalitikushoz fűzték személyes, olykor baráti szálak. Ezek a kapcsolatok meglehetősen változatosak voltak jellegük (ismeretség, barátság, orvos-páciens viszony, irodalmi viszonyok: szerző-szerkesztő, író-társ stb.), mélységük és – gyakran idővel változó – érzelmi előjelük szerint. Általánosságban elmondható, hogy Füst úgy vélte, az analitikusok sűrűn túllépik szakmai kompetenciájuk területét (illetéktelenül kirándulnak az irodalom, a művészet, a kultúra, a filozófia ösvényein), és Freud eredetiségével szemben csupán egy zárt rendszer sematikus követői.
- 1.3. *Füst viszonya Freudhoz.* Ezt a viszonyt is elsősorban az ambivalencia jellemzi. Füst egyaránt képes szólni Freudról a feltétlen csodálat és elragadtatás és a csalódott ironia hangján. Ambivalenciájába belejátszik a zsidó tudomány („agyafúrt talmud”, ortodoxia) megalapítójának szóló kettősség is.
- 1.4. *Füst viszonya Groddeckhez.* Georg Groddeckhez Füst egyértelműen pozitívan viszonyult. Freuddal ellentétben Groddeckhez személyes ismeret-

¹ Vö. Bikácsy: 2002.

- ség fűzte. Kapcsolatuk legalább három szinten szerveződött meg: a mester-tanítvány, az apa-fiú és az orvos-beteg viszonyokban. Emellett Füst ismerte és elismerte Groddeck irodalmi és esztétikai törekvéseit is: „...művészlelkű író is volt, de mi mindaz, amit leírt, ahhoz képest, ami ő maga volt, ahhoz a remekműhöz képest:” (Füst: 1977, 325–326) 1928-tól volt Groddeck páciense, nem mellékes, hogy éppen Ferenczi közbenjárására.
- 1.5. *Füst viszonya Ferenczihez.* Füst Milán mindig is szeretett volna közel kerülni Ferenczihez, de ez sohasem sikerült. Nem sikerült emberileg, Füst minden próbálkozása ellenére, s ezt részben magyarázhatjuk Füst közismerten nehéz természetével – ugyanakkor együtt kellett élnie azzal a fájó tudattal, hogy Ferenczi az ő, Füst egyik legjobb barátjának, Kosztolányinak az asztaltársaságához tartozik, akárcsak kettejük közös közeli ismerőse, Hollós István, aki egyben Ferenczi munkatársa és barátja is, vagy az ugyancsak pszichoanalitikus festő, Berény Róbert. És nem sikerült Ferenczi páciensévé válnia sem, Füst belső körének legjobb igyekezete ellenére, ehelyett „Ferenczi-pótlékokkal”² kellett beélnie (Eisler, Berény, Hermann). E két tényező egyaránt belejátszhatott Füst ellenséges érzelmeibe, ismerve érzékenységét, mely nem tűrte a visszautasítást, ráadásul ott volt a kettejük közti korkülönbség is. Emellett, Groddeck színrelépésével mindkettejük életében, Füst Ferenczihez való viszonyára a testvérféltékenység is borús árnyékot vethetett. Hogy Füst, gonoszkodó megjegyzései ellenére, mégis fölnézett Freud magyarországi nagykövetére, azt jelzik a Ferenczi halála után beindult jóvátételi mechanizmus dokumentumai a *Naplóban* és a *Levelezésben*.
- 2.1. *Groddeck viszonya a pszichoanalízishez.* Ennek a viszonyoknak könyvtárnyi irodalma van. Itt csak a leglényegesebb pontokat emelem ki. 1912-ben Groddeck még éles hangú kritikában támadta a pszichoanalízist. Ugyanez a Groddeck később Freud tanítványának vallotta magát, Freud pedig, noha Groddeck sohasem ment át analízisen, pszichoanalitikusnak tekintette őt. A pszichoanalitikus társadalom ugyanakkor képtelen volt elfogadni és befogadni Groddecket, a „vadanalitikust”, noha Freud eltökélten védte a maga „Rabelais”-ját Pfisterrel és a többiekkel szemben.³ A támadások nem változtattak Groddecknek a pszichoanalízishez való alapvetően pozitív attitűdjén. Tisztában volt azzal, hogy újtónak számít, s az elméleti-szemléleti-technikai különbségek hangsúlyozása mellett, méltán, egyfajta útítársnak tekintette magát. A rá jellemző stílusban így minősíti írásait: „minden, ami bennük ésszerű vagy esetleg mérsékel-

² A „Freud-pótlék” kifejezést Vég Katalin használja Ferenczire a Groddeck–Freud-viszony jellemzésekor. (Vég: 1996, 131.) A fentebb jelzett analógiának jelen írásban később még szerepe lesz.

³ Lásd Spruiell: 1979, 179.

ten fura, a bécsi Freud professzortól és munkatársaitól származik; ami viszonyt teljesen örültség, azt saját szellemi tulajdonomnak tekintem”.⁴

- 2.2. *Groddeck viszonya Freudhoz.* Groddeck 1913-ban kezdett bele Freud műveinek elmélyült olvasásába, és rögtön fölfedezte a szellemi rokonságot. Mégis, csak négy év múltán, 1917-ben indul meg közöttük a levélváltás, az első találkozás pedig 1920-ban zajlik. Kettejük kapcsolata mindvégig pozitív és kollegiális, Freud egyenrangú partnerként kezeli, és több vonatkozásban – például az „Ósvalami” (It, Id, Es) fogalmát illetően is – elismeri Groddeck elsőbbségét. Érzésem szerint Freudot a személyes viszony terén viszont egyfajta távolságtartás jellemzi; soha nem hajlandó meglátogatni klinikáján Groddecket, annak ismételt meghívásai ellenére sem, hanem maga helyett Ferenczit küldi, valamiféle „Freud-pótlék” gyanánt. Megkockáztatom: a Groddeckhez hasonlóan analízisben nem részesült Freud tartott Groddecktől, érezte, hogy egy ilyen látogatás a „Satanóriumba”⁵ önmagának ázott csapdát jelent.
- 2.3. *Groddeck viszonya Füsthez.* A kapcsolat ezen oldaláról jobbra Füst leveleiből és naplójából tudhatunk, tehát nem csupán másodkézből, hanem egy, a kapcsolatban közvetlenül érintett személy szubjektíván átszűrve. Ami tényként leírható: Groddeck Füst orvosa volt, tehát Füsthez való viszonyának megkerülhetetlen aspektusa az orvos-beteg viszony; számára Füst legalábbis részben: *beteget jelentett* – szó szerinti, majd később átvitt értelemben is. Ugyanakkor – rendhagyó módon – ingyen kezelte Füstöt, talán éppen azért, mert többet látott benne egy betegnél a sok közül; talán azért, hogy Füst anyagi okokból mégse *jelentsen nála beteget* – azaz ne szakítsa meg a gyógykezelést. Ezt a hozzáállást alátámasztja Füst megjegyzése arról, hogy Groddeck „kedves” volt vele. Viszonyuk egy másik összetevője az apa-fiú viszony lehetett: „megölelt, megcsókolt s mint ha az apám lett volna” – írja búcsúzásukról Füst. Az életkori különbség is támogatni látszik ezt a feltevést. Egy harmadik komponensként a mester-tanítvány viszony említhető, bár e viszony kétoldalú voltára nézvést adattal ez ideig nem rendelkezünk. Csak az biztos, hogy Füst tanítványként (is) élte meg kapcsolatukat, és, feljegyzéseinek tanúsága szerint, Groddeck is érzett készletét tanait Füsttel megosztani.
- 2.4. *Groddeck viszonya Ferenczihez.* Ez egy – külföldön – nagyon jól feltérképezett viszony. Nálunk még a Groddeck–Ferenczi-levelezés megjelenése is várat magára. Szükszavúan egy-két útjelző tábla: Groddeck 1921-ben találkozott először Ferenczivel, kapcsolatuk Ferenczi 1933-ban bekövetkezett haláláig tartott.⁶ Ez az alapvetően pozitív, sőt bensőséges viszony

⁴ Idézi Spruiell: 1979, 180.

⁵ Groddeck becázta így szanatóriumát.

⁶ Groddeck és Ferenczi szellemi kapcsolatának néhány aspektusáról lásd Hárs: 2003a.

mégsem indult jó előjelekkel: Groddeck némi csalódással vette tudomásul, hogy Freud önmaga helyett „helyettesét”, egy „Freud-pótlékot” küldött.⁷ Azonban Ferenczi személye hamar meggyőzte arról, hogy inkább testvérré, fegyvertársra talált a pszichoanalízis „enfant terrible”-jében. Groddeck Ferencziben rálelt a kollégára, akivel bizalommal oszthatta meg sokszor forradalmian és botrányosan új elképzeléseit. Míg a Groddeck–Füst-viszony alaphangját egy profi pszichológusnak és amatőr bölcsésznek egy amatőr pszichológussal és profi bölcsésszel kialakult kapcsolata adja meg, addig a Groddeck–Ferenczi-viszony két orvos közép-pontosan szimmetrikus – és nem a tengelyes (tükör)szimmetria törvényeit mutató – kézfogására épül. Még akkor is, ha Ferenczi időnként páciensként fordult Groddeckhez szervi betegségekkel.

- 3.1. *Ferenczi viszonya a pszichoanalízishez.* Groddeck, Füst és Ferenczi közül egyedül ez utóbbi az, aki a pszichoanalízishez belülről – és nem is akárhogyan – viszonyult. Ferenczi a pszichoanalitikus mozgalomban amúgy is kivételes – sokáig kivételezett, majd kivetett – helyzetben volt: Freud legbensőbb köréhez tartozott (ha ugyan nem ő állt a Mesterhez legközelebb), megalapította a magyarországi pszichoanalitikus egyesületet és mindent megtett a pszichoanalízis hazai népszerűsítéséért mind az orvosi szakmán belül, mind pedig azon kívül. Lehetett volna a nemzetközi egyesület elnöke, de visszautasította a megtiszteltetést. Mindvégig a pszichoanalízis elkötelezett híve maradt, ugyanakkor nem ragaszkodott mereven Freud elméleteihez, ha azokat a gyakorlat számára nem igazolta. Hasonló esetekben saját újításaihoz is képes volt kritikusan viszonyulni. Viszont harcosan – sőt, egyfajta végrehajtóként, sokszor kegyetlenül – küzdött mindazok (Jung, Adler, Stekel) ellen, akik kiválva a mozgalomból Freudot megtagadva új iskolákat alapítottak.⁸ A kísérletező kedvű és óriási fantáziával megáldott hűséges fenegyerek kedvelte a kihívásokat: a nehéz esetek specialistájának tartották. Jelen írásban nincs mód, még csak részlegesen sem, munkásságának, a pszichoanalízishez való „hozzájárulásának” bemutatására – az érdeklődő olvasót ezért a mára jelentőség duzzadt Ferenczi-szakirodalomra kell utalnom.
- 3.2. *Ferenczi viszonya Freudhoz.*⁹ Szintén ezerszer, ezer szempontból elemzett kérdés. Témánkat tekintve a legfontosabb pontok a következők: (1) a kapcsolatban idővel mindkét fél részéről eluralkodó érzelmi bizonytalanság, ambivalencia és gyanakvás, (2) a Freud által is sugallt apa-fiú viszony,

⁷ Vég: 1996, 131.

⁸ Lásd Hárs: 2000 és Hárs: 2003b.

⁹ E viszony alakulásának némely okához, illetve a viszony jellegének értelmezéséhez lásd többek között Hárs: 2003a.

amelyből Ferenczi – terhesnek és őszintétlennek ítélve azt – később kitörni próbált, (3) Freud féltékeny félelme az „új tanoktól”, amiket részben Ferenczi rivalizálásának produktumaiként és dokumentumaiként élt meg, (4) Ferenczi szakmai becsület diktálta döntése az analitikus technikából nyert belátások igazsága és a betegek mellett, akár Freuddal szemben is. Freudhoz való viszonyulásában Ferenczi – talán nem túlzás ezt mondani – végigjátszotta az érzelmek teljes skáláját a rajongástól a szakmai tiszteleten át a megbántottsáig, a sértődöttségig, a metsző kritikáig és az elkeseredett gyűlöletig. Túlságosan közel álltak egymáshoz ahhoz, hogy kapcsolatuk, bármely fázisában is, érzelmi fűtöttségtől mentes legyen.

- 3.3. *Ferenczi viszonya Groddeckhez.*¹⁰ Nagyjából elismételhetőek volnának itt a 2.4. alattiak, természetesen a másik fél szemszögéből. Ferenczi számára Groddeck az orvosa volt, kolléga volt és testvér volt az analitikusok népes és szerteágazó családján belül. Ugyanakkor fontos tényező, hogy Groddeck Ferenczi számára – mint a mozgalmon kívüllálló valaki – egyfajta kontrollt is jelentett, egy külső nézőpontot, emellett a szakmai látókör szélesedésének és mélyülésének lehetőségét és a szakmai és érzelmi függőségektől nem terhelt párbeszéd lehetőségét is. Nem kellett attól tartania, hogy Groddeck valamiféle pszichoanalitikus öntudattól hajtva számon kéri rajta az, időnként a klasszikus analitikus elmélet és gyakorlat alapjait kikezdő elképzeléseit, hogy féltékeny volna rá vagy be akarná feketíteni Freud előtt. A különnc „vadanalitikus”, akit a pszichoanalitikus társadalom nem akart befogadni, és aki maga sem akart részévé válni annak, ideális szellemi-lelki partner volt a pszichoanalízis „csodabogarának”, akit viszont elfogadni akart egyre kevésbé az a pszichoanalitikus társadalom, amelynek ő teljes jogú tagjának tudta magát, s eszébe sem jutott – Junggal, Adlerrel és Stekellel ellentétben – kilépni onnan.
- 3.4. *Ferenczi viszonya Füst-höz.* Ide igazából egy nagy kérdőjelet kellene tenni. Ez a háromszög leghomályosabb oldala. Amit tudhatunk róla, akárcsak a Groddeck–Füst-viszony esetében, az annyi, amit Füst lejegyzésében találhatunk, s ezekre a megjegyzésekre is a 1.5. alatt leírtak érvényesek. Azal a különbséggel, hogy számszerűen még kevesebb az információ, minőségileg pedig feltehetően még torzítottabb. Füst Milán Ferenczi hozzá való viszonyát udvariasnak, de hűvösnek („szíves” és „tartózkodó”) érzekelte és értékelt. Említi Ferenczi „dúrvaságát”, valamiféle vele szemben elkövetett „hibát” is, de sem a szövegkörnyezetből, sem más forrásból nem tudhatunk meg erről semmi közelebbit. Ugyanakkor Füst ügyében, akárcsak öt évvel korábban Dénes Zsófia kapcsán,¹¹ Groddecknél mégis-

¹⁰ Néhány aspektusához lásd Hárs: 2003a.

¹¹ Lásd Harmat: 1986, 81.

csak Ferenczi járt közben, Kosztolányi és – valószínűleg – Berény Róbert unszolására. Elképzelhető, hogy Ferenczit zavarták Füstnek a pszichoanalízissel kapcsolatos, hol tájékozatlanságból, hol félreértésből, hol sértődöttségből, hol pedig feltűnni vágyásból fakadó furcsa és elmarasztaló szóbeli és írásos megnyilvánulásai is.

- 4.1. *A magyar pszichoanalitikusok viszonya Füsthez.* Füst levelezésében és naplóiban a magyar pszichoanalitikusok¹² közül a következők nevével találkozhatunk: Bálint Alice, Berény Róbert, Eisler Mihály József, Ferenczi Sándor, Hajdú Lilly, Hermann Imre, Hollós István, Ignóus, Kulcsár István, Radó Sándor, Rényi (Gyömrői) Edit, Révész László, Róheim Géza, Spitz Árpád René, Székely Béla, Szilágyi Géza, Szondi Lipót, Varjas Sándor. Ezek a nevek a mögöttük meghúzódó személyek mellett a legkülönbözőbb irányzatokat és szemléleteket is jelentik. Két dolgot jeleznek tehát: azt, hogy személy szerint kik és milyen kapcsolatba kerültek Füsttel, és azt, hogy miként viszonyultak Füsthez az egyes analitikus iskolák. Eisler Mihály József és Hermann Imre Füst orvosai voltak, Eislert szorosabb szálak is fűzték Füsthez. Berény Róbertet, Hollós Istvánt és Révész Lászlót, Szilágyi Gézát szintén baráti viszony fűzte hozzá. Berénnyel, Eislerrel, Hermannal, Hollóssal és Szilágyival Füst levelezésben is állt. Kulcsár István és Székely Béla mint lapszerkesztők számára Füst elsősorban híres író volt, akinek véleménye a pszichoanalízisről számított a közvélemény előtt.
- 4.2. *A magyar pszichoanalitikusok viszonya egymáshoz.* A magyar pszichoanalitikusok egymás közti viszonyát ugyanaz jellemezte, ami az analitikusok viszonyát általában – és ami, sajnos, jellemzi ezt a viszonyt leggyakrabban ma is.¹³ Röviden, mind egy-egy iskolán belül, mind az irányzatok között a szakmai konfliktusokon túl a személyes rivalizálás, a féltékenykedés, az elsőbbség – időnként rosszul feltett – kérdése szabdalta meg és szét a pszichoanalízis kezdetben egységes és ép testét. A Ferenczihez való viszonyulás tovább polarizálta az analitikusok táborát. Minthogy a pszichoanalízis nem volt – és ma sem – tekinthető zárványnak a tudományos-szemléleti közéletben, ezek az néha szükségszerű – mert iskolaformáló –, néha kicsinyes csatározások kihatottak a pszichoanalízis társadalmi környezetére, annak szereplőire is. A belső osztódás és osztozkodás megosztotta, összezavarta és elbizonytalanította a máskülönben esetleg szimpatizáló író- és művésztársadalmat, s könnyű támadási felületet jelentett a pszichoanalízis ellenlábásainak. Itt csupán egyetlen, de jellemző esetre té-

¹² Némi csalással ide soroljuk Ignóust mint a magyar egyesület alapító tagját, Szondi Lipótot és az freudomarxista *Emberismeret* individuálpszichológus (adlerista) szerkesztőit is.

¹³ A problémához lásd Hárs: 2003b.

rünk ki, arra, ami Füst feljegyzéseiben olvasható: ez pedig Berény Róbert és Hermann Imre és Hollós István nevéhez kötődik. A két bejegyzést tizenkét év választja el. 1927-ben a pszichoanalízis megkezdésével kacérkodó Füstnek Berény „Hermannat ajánlja, akit Ferenczi után a legjobb analitikusnak mondanak”, közben, mintegy barátilag, felvesz vele egy első interjút, majd följajánlja, hogy ő is kezelhetné, de „jobb az idegen”. (Füst: 2002, 163.) Tudjuk, ekkor Füst nem Hermann, hanem Groddecket választotta – ha ugyan ez az ő, nem pedig barátai és ismerősei választása volt. 1933 körül mégis Hermannhoz kezdett járni, s ebbe, az általa javasolt orvos – beteg kapcsolatba szólt bele később Berény. Hermann akkora a második legjobb analitikusból valamilyen rejtélyes metamorfózis révén „tökölkővő” vált a kolléga szemében, de nem kímélte Füst közeli barátját, Hollós Istvánt sem, aki szintén nem „okos ember”. (Füst: Napló II, 489.) A történet jó példája annak, hogyan lehet megrengetni a beteg bizalmát és a szimpatizáns hitét. A jó stilszta Füstnek egyébként már az 1927-es alkalommal észre kellett volna vennie, az árulkodó nyelvi jeleket. A történetek kommentálására később visszatérek.

(A sértődés és a büszkeség kerete)

„Pszichológusnak készültem. Arra voltam predesztinálva, hogy az emberi lelket megismerjem – s oly rendszert alkossak, amelynek tételei alapján az ismeretlen rendetlenség renddől tömörül szemünk előtt...” – mondja *Naplójában* Füst Milán. (Füst: 1999/II, 284–285) Persze, máskor meg – amint ezt többször is leírja – másnak készült: „Orvostudós akartam volna lenni, mint apai nagybátyám, de egyrészt nincs pénzem köpenyre, késekre, egész napi stúdióra, aztán meg, őszintén szólva, nem is tudok én tanulni.” (Füst: 1967e, 347.) Megint máshol éppen a stúdióimaira büszke, s azokra, akiknek a tanítványának tekinti magát: „Egész életem legbehatóbb stúdióimainak egyike az esztétika volt, – ebben Theodor Lippsnek s a lélektanban Georg Groddecknek vagyok tanítványa.” (Füst: 2002, 478., 1945.)

Orvostudomány, pszichológia, esztétika. Itt áll előttünk egy ember, aki orvos akart volna lenni, aki úgy érezte, pszichológusnak lett teremtve, s aki végül író és esztéta lett, annak ellenére, hogy író „semmiképpen se” akart lenni. Ahogy az már Füsttel lenni szokott, nem tudjuk, mi igaz ebből, s mennyi a magánmitológia-építés, de nem is ez a lényeg. Azt sem tudjuk, mi akadályozta meg a pszichológussá válásban, még ha el is fogadjuk az orvostudomány ellen szóló érvelést. De tény, hogy a lélek gyógyítójának nem kell feltétlenül orvosnak is lennie. Ez olyan pont, ami kapóra jött Füst Milánnak mind a sértődéshez, mind pedig a büszkeséghez. Esztétaként is lehetett büszke pszichológiai tudására, amit nem könyvekből, hanem tapasztalataiból merített, s megsértőd-

hetett, ha pszichológus szemmel ez a tudás kevésnek és szubjektívnek bizonyult.

Lélektani „főműve”, a *Szexuallelektani elmélekedések* bevezetőjében ez a büszkeség kap hangot: „Ötvennégy éve foglalkozom szexuális pszichológiával, s e hosszú idő alatt sokan fordultak hozzám bajaikban tanácsomért, úgy is mondhatnám, hogy orvoslatért. S tapasztalataimból nagy feljegyzéseim származtak /de/ nincs szükségem sok ezer esetre ahhoz, hogy amit több mint fél évszázad alatt tapasztaltam, megtanultam, hogy ezt még garmadával bizonyítsam is.” (Füst: 1986, 7.) S ugyanígy a pszichológusöntudat műveinek tekinthetőek a külső és a belső szemléletről (Füst: 1967b), az *Általános lelki jelenségek eredetéről*¹⁴ (Füst: 1967f), az öngyilkosságról (Füst: 1967c), a házasságról (Füst: 1967g), a szenvedélyről (Füst: 1967h) szóló tanulmányai is.

Füst rendhagyó témáinak rendhagyó feldolgozásához a pszichoanalízisben szövetségesre is találhatott volna az akadémikus pszichológiával szemben, s talált volna is talán, ha nem érintett betegként személyesen. Így viszont csak a sértődöttsége erősödött – nem tudván megbékélni a nem egyenrangú orvos-beteg viszonytal, fölényes kioktatásként élte meg az analíziseket. „Pszichoanalízis: – »Önök talán azért van hurutja, mert epével, váladékával akarja elborítani a világot« [...] – »Ez az álom talán azt akarja mondani, hogy Ön is, mint az atyja« [...] s még csak nem is emlékszem egy ily magyarázatra sem [...] S mért nem? ez az ellenállás. S ezzel szemben viszont mi az, mikor az utcán véletlenül igenis eszembe jut egy-egy ilyen álom-magyarázat-hipotézis s nyugodtan azt mondom rá: nem, ez nem igaz, ez nem találó [...] hurutom sincs azért, mert epét akarok köpni, hanem mert mértéktelenül sokat dohányoztam [...] De különben is: még egy olyan álom-magyarázat-hipotézis sem akadt, amelyre utólag riadva emlékeznék, hogy igen, ez találó, ez felsegít bennem valamit [...] S mért? Vagy az ellenállás teszi ezt [...] vagy titokban alsó tudatomban nevetek az analízisen [...] s ezért van az, hogy nem akarom belátni, vagy felfogni azt, amit: hat hónap alatt, másfél év alatt, hét hónap alatt s mások, jó gyermekek, engedékeny lelkek egy-két év alatt beláttak [...] Vagy oly nagy szellemek voltak ezek? – pszichológiai fogékonyságban oly összehasonlíthatatlan magasságban állottak-e felettem? – Felelet: nem kérem, csak nem voltak annyira neurótikusak, – neurózisuk nem zárkózott olyannyira magába [...] (Mellékesen szólva: az is fel van tételezve persze, hogy én többre tartom magam ezeknél, – mindenkinél s ezért nevetek magamban az analízisen. – Ez a közhely igaz lehet [...] ugyanakkor azonban a másik közhely épp annyira igaz: hogy mindaddig rösteltem, szégyenkeztem, hogy ennyire nem vagyok fogékony oly igaz-

¹⁴ Csak érdekességképpen jegyzem meg itt, hogy mit sorol Füst az általános lelki jelenségekhez. Íme az alcímek: 1. Az élvezeti mérgek szeretete. 2. Az elalvás egy lelki technikájáról. 3. A fokozottságról. 4. A túltengő érzésről és a képzelgésről.

ságok iránt [...] amelyeket egyes okos emberek oly természeteseznek, világosaknak ismertek fel – s úgy emlegetik azokat, ahogy természeti jelenségeket szokás [...] s ezért nem merem soha határozott véleményt mondani [...] vagyis annak a végleges gyanúmnak kifejezést adni, hogy a pszichoanalízis igenis humbug!” (Füst: 1999/II, 352.)

(Az elutasítás és elfogadás keretei 1. – analízis: elmélet és terápia)

Ha Füst Milán pszichoanalízishez való viszonyát próbáljuk elemezni, netán értelmezni, nem adhatunk egyértelmű választ. Azt lehet mondani csupán: egyszer ilyen, egyszer olyan – aszerint, hogy éppen szerette-e vagy nem a pszichoanalízist, éppen jó vagy rossz élményekben volt része. S más-más oldalát vilantja föl ez a viszony aszerint is, hogy a kezelés vagy a teória állt a középpontjában. Az analitikus elméleteket Füst hol túl egyszerűsítőnek, hol túlzottan bonyolultnak tartotta. „A pszichoanalízis egyik tanítása az, hogy az embernek nem szabad erőszakot tennie a természetén, mert az megbosszulja magát. Én: úgy éreztem mindig, hogy két emberből vagyok összetéve ...” (Füst: 1999/II, 22.) Jellemző, hogy egyetlen egy tanítás nyerte el hosszú távú és változatlan elismerését, a racionalizálás tana: „utólagosan esetleg értelmi okokat csempész indultatos cselekedete mögé, s azt hiteti el magával, hogy mégiscsak helyesen és értelmesen cselekedett, – amit utólagos racionalizációnak lehet nevezni. Vagyis, utólagos értelmi eredetet hamisít olyan cselekedet mögé, amely eredetileg nem volt ilyen, csak indultatos.” (Füst: 1977, 494.) Füstnek olyannyira megtetszett a racionalizálás – saját szája íze szerint való – értelme, hogy visszatérő témájává vált. „Ezt hívják racionalizációnak. Ha valaki nem tudja, hogy mit miért cselekszik, akkor okokat csempész mögéje [...]” (Füst: 1977, 89.) Ezeknek a definícióknak persze már csak nyomokban van közük a racionalizálás eredeti értelméhez. Emlékeztetőül ideidézek két elfogadott meghatározást: „Az a folyamat, amelyben egy cselekvéssorozatnak ex post facto okokat tulajdonítunk, amely *nemcsak igazolja azt, de el is rejti* annak valódi motivációját.” (Rycroft: 1994, 214. – az én kiemelésem) „Az az eljárás, amelynek során az egyén logikailag összefüggő vagy morálisan elfogadható magyarázatot próbál adni az olyan magatartásra, cselekedetre, gondolatra vagy érzelemre, amelynek valóságos motívumait *nem ismeri el.*” (Laplanche–Pontalis: 1994, 410. – az én kiemelésem) Nyilvánvaló, hogy Füst önkényesen kitágítja és elferdíti a racionalizálás pszichoanalitikus fogalmát. Nála a racionalizálás lényegében utólagos okkeresés valamihez, aminek nem tudjuk az okát. A pszichoanalízis enél jóval szigorúbb: ott a nem ismerés helyén az el nem ismerés áll, és az igazolás mellett a valódi ok(ok) elrejtése is.

Ugyanez a nagyvonalú, rugalmas szubjektivitás jellemzi Füstnek az analitikus gyakorlathoz való viszonyát. Kettős szorongás szorításában hátrált az ana-

lízis elől: zavarta az idegenségként megélt objektivitás, és zavarta az ezzel összefüggő kiszolgáltatottságérzet. „Egy parasztnak nem való freudizmus. Azal szemben, aki az életét az embernek áldozta: – nem vetemedhetek eddig az őszinteség! Az objektivitás: idegenség.” (Füst: 1999/II, 132.) Idegen előtt idegenként beszélni – Füst számára ez az önmagától való elidegenedést is jelentette: „Analízis: – halljuk, beszéljen az ellenőrzés nélkül való, szabad ember: – s egy szemétkosár ömlik ki minden emberből. Szégyenkezve, undorodva nézi: ez volnék én? Az én drága lelkem?” (Füst: 1999/I, 553.) Emellett ott munkált benne a kitárulkozástól, az idegen előtti lemezítelenedéstől való félelem, a félelem attól, hogy kiadja magát s ezzel „tekintélyét” veszti, vagy – mondhatnánk – elveszti a mások számára önmagáról kialakított képet, amin oly sokat s oly módszeresen dolgozott. „Pszichoanalízis: nincs ember, aki tekintély maradhatna az előtt, akivel szemben nem szűri meg mondanivalóját s az egész életéről minden fenntartás nélkül tesz vallomásokat.” (Füst: 1999/I, 764.) Ezért, amikor mégis az analízis elkezdése mellett döntött, gondolatban próbált elébe menni a kiszolgáltatottságával járó következményeknek, azt játszotta, hogy kijátssza az analízist és az analitikust. „Én az analízist, amelyet most már meg kell kezdenem, evvel a szóval fogom bevezetni: – Silány valakit lát maga előtt uram ... Olyat, akiből egy tulajdonság feltétlenül hiányzik: a méltóság és az előkelőség.” (Füst: 1999/I, 764., Füst Milán kiemelése) Időszakos törést ellenállásában csak a Groddeckkel való kapcsolat jelentett. „Még az is lehet, hogy meg fogom tanulni az analízist s analizálni fogok!” – írja 1927-ben. (Füst: 1999/II, 282.)

(Az elutasítás és elfogadás keretei 2. – analitikusok)

„Ezek a pszichoanalitikusok! – Mint a gyerekek! Mindent biztosan tudnak!” (Füst: 1999/II, 187.)

Füst analitikusokhoz való viszonyát részben az előzőekben leírtak konkrét személyekhez, történésekhez kötése határozza meg, pontosabban szólva, ezen a személyes narratívumokon is alapulnak általánosításai.¹⁵ Nem lehet és nem is kell eldönteni a logikai elsőbbséget, azaz azt, hogy az említésre kerülő analitikusok asszisztáltak-e elsődleges tapasztalatként Füst analíziséhez való viszonyának alakulásához, vagy éppen ellenkezőleg, élményillusztrációi-e egy már kialakult meggyőződésnek. Bizonyára ilyen is, olyan is akad köztük.

Füst Milánnak a pszichoanalitikusokhoz fűződő viszonyát vizsgálva élesen elkülönül Freudnak és tanítványainak megítélése. Meg kell jegyezmem, hogy

¹⁵ Ez a fejezet nem tér ki azokra a név szerint említett pszichoanalitikusokra, akikkel írásomban bővebben és külön is foglalkozom.

tanítványait mindig csak név nélkül, általánosítva hasonlította Füst össze Freuddal. A későbbiekben hivatkozott, névvel is ellátott feljegyzéseiben ilyen összemérésnek nyoma sincs. Az összevetések mindig Freud felé billentik a mérleg nyelvét – kivétel nélkül a gyenge epigon szerepében tüntetik föl a „mester” követőit. „Analitikusok: A gyengébb képességűeket az jellemzi, hogy mielőtt elkezdenek a tannal foglalkozni, – rögtön szabadúszók lesznek az élet dolgaiban... Oly biztosak a bizonytalanban ... – Mi? Az öregasszony zsugori kezd lenni? – kiáltanak fel ... Regresszió! – csapják rá mint a mennykő. Mechanikus taknyos biztonságuk, – neveléses! És bosszantó. – Egy pár szólam és evvel az élet legnehezebb kérdései meg vannak oldva. Náluk van a kulcs! Ők a titkok letéteményesei ...” (Füst: 1999/I, 769.) Amennyiben a pszichoanalízis divattá válására gondolunk, úgy Füstnek általánosságban még igazat is adhatunk az ilyen és hasonló kifakadásaiban. „Fiatalfreud-követők! Túl egyenes úton jártok, túl keveset haboztok és kevésbé veszitek észre, mily bonyolult az ember élete. – A mester tudja ezt! Ő lassan halad, de ti rohantok a megadott jelre, – s úgy bántok az emberi lélekkel, evvel a labilis, légnemű valamivel, mint a kelkáposztával. – Folytonos pszichikai inzultusokat követtek el dűrva kezekkel. – S túlokos zsidók vagytok. Szofizmák körül táncoltok s ötleteken mulattok!” (Füst: 1999/I, 480)

Az analitikusok elfogadásában vagy elutasításában a személyes pozitív vagy negatív élmények és innen-onnan begyűjtött tapasztalatok mellett a szimpátiának és antipátiának is alapvető szerepe lehetett. Az egyetlen pozitív megjegyzés megint csak 1927-ből való: „A freudi tanokból mégiscsak sokat lehet tanulni! – ‘Őn túl magasra helyezte önideálját – s az kegyetlen Önnel,’ – mondta az orvos... s ezenfelül: ‘minek kompenzálja túl jóakarattal s szeretetre való készséggel az Önben levő averziókat? Legyen becsületes, ne túlozzon, s álljon meg úgy a lábán. Az érzésekben meg kell bízni s nem szabad azokat unszolni.’” (Füst: 1999/II, 264.) Az „orvos” minden valószínűség szerint Georg Groddeck.

(„...éppen két pszichoanalitikus...”)¹⁶

Füst Milán kapcsolata Eisler Mihály Józseffel 1914-ben kezdődött és 1921-ből valók az utolsó levelek, illetve Eisler naplóbeli említései. Radó Sándor névvel ritkábban, 1920-ban és 1921-ben találkozunk. Kettejük együtt emlegetése egy mára homályba vesztett eseményhez kötődik; amit tudunk, hogy mind-

¹⁶ Eisler Mihály József (?–1944): Rövid ideig József Attila egyik pszichoanalitikusa. Radó Sándor (1890–1972): Az 1913-ban megalakult Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület titkára (elnök: Ferenczi, alelnök: Hollós, pénztáros: Lévy Lajos, „tag”: Ignotus), 1930-tól a New York-i pszichoanalitikus egyesület elnöke, többek közt a női szexualitás kutatója.

kettejüket figyelmetlenséggel és értetlenséggel vádolja Füst. „Radó dr., aki nem képes más ember dolgára figyelni, – itt járt nálam.” (Füst: 1999/I, 597.) A másik bejegyzés már konkrétabb, szakmai elmarasztalás. „Némely ember figyelni társára teljesen képtelen ... (Eisler és Radó, – fatális! éppen két pszichoanalitikus!) S csak akkor kap észbe és érti meg a másik dolgát, mikor egyszer két év múlva véletlenül eszébe jut róla gondolkozni ... [...] ő felfedezte, mi az ember baja – és fejbekólint egy már régen nem aktuális, hanem már régen krónikus nyavalyának egészen rosszul, szubjektíven felfogott és értelmezett magyarázatával...” (Füst: 1999/I 647.) Persze, nem volt mindig ilyen rossz véleménnyel – elsősorban Eislerrel –, és az ismerős füsti dramaturgiának megfelelően, volt, lett ennél rosszabb véleménnyel is.

1914: „Eddig szép világ volt itt: előkelő szállóban laktam Eislerékkal a tengerparton [...], de most hogy elutaztak, kissé beborult a világ [...] Ez az Eisler kedves, derék embernek látszik, csak az a hibája, hogy folyton Paul Ernstről beszél – s a legmagasabb bölcsességről: oly dolgokról, melyeket csak akkor ért az ember, ha könyökére támasztja fejét.” (Füst: 2002, 51.) A megismerkedésor szimpatikus Eisler hibája Füst szemében (mint annyi másé is) már ekkor is a „butaság”. Füst előszeretettel tartotta butának az analitikusokat, a Glosszák a butaságról¹⁷ című írásában is főként velük példálódzik. Eislerrel ráadásul analitikus kapcsolatba kerül, s a paradoxont, hogy egy nálánál butább embernek feltárja magát, valamiképpen oldania kell. „Túlságos megnyilvánulás Dr. Eisler I. M. előtt: feltár, lekicsinytem magam, exhibíciós kedv” (Füst: 1999/I, 26.)

Így lesz 1921-re a „kedves” Eislerből „egy kis földönfutó, – egy mit-ugrálsz! – Akkor viszont mért nyeltem butaságát éveken át, mint egy aszkéta?” (Füst: 1999/I, 661.) Az ekkori levelekből megtudhatjuk, hogy Eisler nem csupán analitikusként nem ér semmit Füst szerint, de emberként sem, barátként sem, nem is beszélve irodalmi ambícióiról. A műgyűjtés és pénzügyek körül forgó történet pontosan itt sem rekonstruálható, Füst indulatai, nyersesége és gúnya annál inkább. „Azért mégis csak ért ám az én barátságom valamit! – Mert én vagyok az egyetlen és talán az utolsó, aki Önnek Eisler Mihály József azt mondta meg, amit gondol.” (Füst: 2002, 78.) És a következőket gondolta: „(Ó, hiszen mint tanár legyintheznék, – mondván: ez egy szegény flótás – mit akarsz ettől? – De hát én 1) az emberhez beszélek, 2) a baráthoz s végül 3) az emberbaráthoz.) Először: hogy miért is jártam oly sokáig Önökhöz? – Jogos kérdés. Mért is jártam, mikor sohasem voltam jobb véleményen az Ön szellemi képességeiről, mint ma? [...] Azért, egyszerűen, mert jóra való és derék embereknek tartottam Önöket s kedveltem is, – főként feleségét és a gyermekét. S elhallgattam ítéletemet élettelen, papír ízű, fa ízű elméletei felől – irodalmi munkásságáról, verseiről, regény-tervezeteiről – sőt még gyanumat is pszichoanalitikai

¹⁷ Lásd később.

munkássága felől. (Még ez utóbbi is: blöff és üres csinálmány Eisler, – angol fordítások ellenére is. – Majd húsz év múlva ráeszmél.)” (Füst: 2002, 78–79) És Füst nem éri be ennyivel, a szellemi képességek lebecsülése után, hogy a megsemmisítés teljes legyen, Eisler jellemét is kikezdi. „Sokat tanultam Öntől kedves Eisler, – ebben Önnek igaza van, – de egyet legjobban megtanultam: hogy milyen jó az, ha valaki oly okos, tehetséges, jófülü ember mint Ön! Milyen jó az neki és mily erkölcsi érték a szenvedő emberiségnek!” (Füst: 2002, 81.)

(Jól festő kapcsolatok – Berény Róbert és Hermann Imre)

Az analitikusokkal Füstnek továbbra sem volt szerencséje, és ez fordítva is elmondható. Talán az egyetlen Berény Róbert kivételével,¹⁸ akit – szerencséjére – Füst elsősorban a festőművészek közé sorolt. Figyelemmel kísérte pályáját, s kapcsolatuk Füst igazán hosszú, több évtizedes barátságai közé tartozik. 1936-ban Füst így jellemzi Berény művészetét és annak fogadtatását: „Berény művészete a legremekebbül kivirult, szemünk előtt kifejlődött virágos kert. Elkeserítő ez az érzéketlenség.” (Füst: 2002, 321.) 1948-ban Berény lefesti Füstöt: „S idén már másodszor ülök modellt, mert első alkalommal most Berény Róbertnek ültem” (Füst: 2002, 605.)

Hermann Imrét Berény javasolta analitikusként Füstnek 1927-ben, Ferenczi helyett. „Róberttel találkoztam a koncerten, rendkívül kedves és meleg fiú, meghívott s ő majd beszél szintén Ferenczivel.” (Füst: 2002, 162.) Füst lelkesezését, büszkeségét és reménykedését jelzi, hogy a témára többször visszatér. „Tegnap Róbertnél voltam, aki Ferenczitől fog ügyemben tanácsot kérni.” (Füst: 2002, 163.) Nem tudjuk, megtörtént-e ez a megbeszélés, és ha igen, miért volt eredménytelen. Ezután „Dr. Hermannat ajánlja, akit Ferenczi után a legjobb analytikusnak mondanak. – Kikérdezte (Róbert) bajomat, – erre elmondtam neki, – mit csináljak? (Felajánlotta, hogy ő gyógykezelve, – ő is analytikus, – de jobb az idegen, – mondta.)” (Füst: 2002, 163.) Füst kezdetben Hermannat az elégedettség és a bizalom hangján emlegeti. „Hívd fel kedves Hermann dr. t s mondd meg ezt neki, ments ki nála újra.” (Füst: 2002, 268.) Sőt, büszkén tovább ajánlja: „Kétségbeesésedet megértem, – minden okod megvan rá. Ha az okokat is tudni akarod, hogy mért, – fordulj analytikusomhoz Dr. Hermann Imréhez (I. Fillér-u 25.) – őt ez ügyben az orvosi titoktartás alól feloldottam, – ő majd felvilágosít tervbevett házasságod felől is.” (Füst: 2002, 254.)

Berény véleménye 1939-re nagyot változott – ha változott egyáltalán. Mindenesetre akkor fontosnak tartotta valamilyen okból, hogy felvilágosítsa Füs-

¹⁸ Felemlíthető volna még Hollós István neve – akivel a következő egységben foglalkozom –, vele azonban Füst, ismereteink szerint, nem került analitikus kapcsolatba.

töt analitikus barátainak valódi természetéről. „Berény Róbert itt volt és egyszerre csak értésemre adta, hogy ő Hermann analitikust tökfilkónak tartja. – Rettenetesen ostoba fickó, – mondotta Róbert. (Igaz, Hollós se sokkal többet ér, az sem okos ember – adta értésemre.) S mármost gondoljátok el, hét évig jártam ehhez az ökörhöz, ami nemcsak energia- és idővesztés, de pénzembe is került, akkor mikor nagyon rosszul ment nekem. (Legalább havi húsz pengőbe /került/ az az ajándék, amit karácsonykor kapott – s nekem az akkor nagyon sok volt.) – S Róbert hagyott engem hét évig idejárni.” (Füst: 1999/II, 489.) Füst csodálkozik, holott az 1927-es ajánlás, mint azt korábban jeleztem, tartalmaz nyelvi/logikai utalásokat a végkifejletre nézve. Berény mintha azért javasolná Hermann, mert ő a második „legjobb”, ugyanakkor ő is kezelné Füstöt, ő is analitikus, de „jobb az idegen” – ez is Hermann mellett szól. Tulajdonképpen e kijelentés konnotációja az, hogy Ferenczi után Hermann a legjobb (Füstnek), mert idegen, de Berény semmivel sem rosszabb, és, ellentétben Ferenczivel, vállalná is a kezelést. Kompetenciáját bizonyítandó, annak ellenére, hogy nem idegen, „kikérdezi baját”. Mi ez, ha nem az analitikusok azonosítási féltékenysége, ami az 1939-es bejegyzésben immár nyilvánvaló.

Füst Milánról lévén szó azonban Berény sem úszhatta meg könnyen, jóllehet szellemi képességei és jelleme az Eislerékénél enyhébb minősítést kapott, s Füst nem analitikusként, hanem olvasóként kritizálta meg. „Azt írtam a könyv előszavában, hogy vajha az olvasó így kiáltana fel olvasása közben: hisz mindezt magam is így gondoltam. És ez bevált – s mondhatom, nincs ennél bosszantóbb. Berény Róbert például felhívott telefonon, mondván, hogy itt csak az összefoglalás az érdem, mert mindezt ő már régen maga is tudja, – régen kigondolta ő is mindezt. Vagyis mit? Amin én negyven éven át törtem a fejemet, – a megoldásaimat, amelyekről azt hittem, hogy nem is lehetségesek s amelyek esetleg csak most, az utolsó pillanatban villámlottak belém egy éjszaka négy óraker, vagy Berlinben az utcán, – szóval ő mindezt tudta. (Micsoda ökör néha ez az okos ember!)” (Füst: 2002, 625.) És: „Berény Róbert, aki e tekintetben bosszantó és jócskán visszatetsző ideálom volt. Visszatetsző azért, mert voltaképp utáltam azt a felületes könnyedséget, amellyel ő mindenkivel, még barátaival is bánik, s ideálom azért, mert már régen ezt tartom egyedül helyesnek.” (Füst: 2002, 631.)

(Holló a Hollósnak...és a sajt)

„Dr. Holló Gyula a pszichoanalízisről: ‘Nem komoly tudomány. Igazságai nem tudományos igazságok. Az okosság, vagy ötlet, még nem tudományos igazság. Az ember ezerszer próbálkozik olyannal, ami nem egészen igaz... az igazságra rátalálni végtelenül nehéz s mikor végre rátalált: ennek megdönthetetlen ereje van. A pszichoanalízis geniális ötletei megnyerőek, de nem

meggyőzőek, – a bizonytalanság érzéseit keltik, mint egy novella pszichológiája. A tudományban más érzésekhez szoktunk hozzá. [...] Nem gyanús ez, hogy ezek az emberek mindent oly könnyen oldanak meg? – Az igazsághoz vezető utak bonyolultak [...] a pszichoanalízisnek pedig mindig egyszerűek [...] Ez az automatizmus is ellenszenves. [...] Ezen bizonyos idők után nevetni fog a világ. – Igazuk van azoknak, akik ebben a prófétizmusban máris ortodoxiát látnak. – Oly lezárt tudomány ez, oly mindent megoldó, hogy máris ortodoxia – s ujulásra talán alkalmatlan is.” (Füst: 1999/II, 287–288)¹⁹

Füst pszichoanalíziséről, illetve az analitikusokról való gondolkodására magyar orvos barátai közül elsősorban ketten hatottak: negatív irányból Holló Gyula, pozitív irányból pedig Hollós István. Itt most a Hollóssal való kapcsolattal foglalkozunk.

Hollós Füst és Kosztolányi szűkebb baráti köréhez tartozott. Összejártak, elmentek egymás előadásaira, együtt mulatoztak. „A Fészek után Hollósékhoz mentem. Estély volt náluk: Gellérték, Kernács, Szilágyiék.” (Füst: 2002, 159.) Kosztolányi és Füst, ha valamelyikük nem tartózkodott Budapesten, levélben is beszámolt egymásnak a társaság dolgairól. „Hollósék jól /vannak/. Sokat vagyunk persze együtt.” – írja például Füst Kosztolányinak. (Füst: 2002, 201.) Vagy Kosztolányi osztja meg így Füsttel egy este élményét: „Tegnap Ferenczivel és Hollósékkal mulattunk, cigányzene mellett. Ezt énekeltem, hangosan: ‘Rámás csizmát visel a babám...’ Szép lehettem. Várom cikkeidet Groddeckről, Baden-Badenről, a passiójátékról stb.” (Kosztolányi: 1996, 569.) Emellett a jelenlévőktől a távollévőkről is szerezhetek információt. „Erzsivel úgyszólván naponta érintkezünk telefonon, találkozunk is (múltkor *Hollós* előadásán), s így mindent tudunk rólad, amit lehet.” (Kosztolányi: 1996, 567.)

A naplókából és levelezésekből kirajzolódik valamiféle kép arról is, hogy milyen témákat érintettek ezeken az összejöveteleken. Ahogy Kosztolányi idézett levelében jól megfér egymás mellett a cigányzene, Groddeck és a passiójáték, úgy ezekben a beszélgetésekben is bizonyára keveredtek a magánélet eseményei és problémái és a szakmai kérdések, az analízis – amelynek az egyes szereplők más-más oldalán állottak –, a művészetek és az irodalom. Az analízis témája Füstöt több szempontból is érintette. Egyrészt laikus pszichológusként: „Hollósnak azt mondtam: – Nem ismerem Freudot, a munkáit sem s amit véletlenül itt-ott olvastam tőle nem is tetszett nékem és mégis szeretem őt. Mert szelleme a bátor és keserű világosság benyomását teszi reám. Mint mikor valaki szemben áll az ellenféllel és felfedi rostélyát: ez életének legfőbb mozdulata, az a benyomásom róla.” (Füst: 1999/II, 443.) Másrészt páciensként, aki még a távolból is a baráti körre hagyatkozott: „Ma aztán szóvá tettem Gr.

¹⁹ Dr. Holló Gyula (1890–1973): belgyógyász, kezelte Füstön kívül Bartókot, Kosztolányit, Karinthy, Neumann Jánost is.

előtt, hogy belefáradtam az itteni életbe, rosszul is vagyok nagyon, haza akarok menni. Nagyon rosszul érintette. *Ez nem megy másként, mint hogy Hollós vagy valaki más ír neki, – ezt én nem tudom végbevinni.* (Füst: 2002, 177–178, Füst kiemelése)

A másik központinak tekinthető téma – Füst szempontjából és a tőle származó írásos dokumentumok alapján – az írás, a nyelv, az irodalom és a könyvek kérdései. A nyelvvel kapcsolatban talán megéri rövidebb kitérőt tenni, egy pillanatra látszólag magára hagyva Füstöt, mert Hollós nyelvi (és irodalmi) kompetenciaigénye részben magyarázhatja a közte és Füst Milán között kialakult billegő kapcsolatot. Kosztolányi írja Beke Ödönnek 1933-ban:

„Kedves és igen tisztelt uram,

Hollós István dr. barátom, a Lipótmező főorvosa, a lélekelemző, érdekes nyelvi kutatást végez, s én bábáskodom mellette, ameddig tudok. De tudásom sokszor kudarcot vall. Most is ez történt. Azt kérdezi tőlem, hogy a *háló* és a *hálni* (elhálni, meghálni stb.) nem lehet-e összefüggésben egymással? Az ő freudi sejtése azt súgja neki, hogy a kettő egy: a *háló* (rete) úgy veszi körül azt, aki betakarózik vele és alszik (hál), mint az *álm szövedéke* az embert, melyet *fejteni* (fölfejteti, megfejteni) szokás, nyelvünk szelleme szerint. Budenz szerint mind a *háló*, mind a *hálni* megvan rokon nyelvekben is. Most már az a kérdés, a *háló* volt-e régebben, vagy a *hálni*? (A csirke vagy a tojás?) És a *hálni*-ből származott-e a *háló*? Van-e erre nyom itthon, vagy a rokon nyelvekben? Nyelvészetileg nem tarthatatlan-e az ő föltevése? Telefonon 2–3 körül (530-85), vagy írjon lakásomra.

Köszöni és köszönti híve:

Kosztolányi Dezső” (Kosztolányi: 1996, 685., 1933.03.03.)²⁰

Hollós irodalmi-nyelvészeti törekvéseit Füst aszerint támogatta vagy támadta, hogy éppen miként alakult személyes viszonyuk. Adott a véleményére, ha az kapóra jött neki, de „visszaminősítette” orvossá, ha lélektani elméleteit vont a kétségbe. *A mester én vagyok* című regényével kapcsolatban például Füst büszkén jegyzi meg: „Hollós István viszont remekműnek mondja, olyan munkának, amelynek a világirodalomban jelentős helye van...” (Füst: 1998, 311.) Másutt viszont megsértődik: „No de ő nem szakember! – mondotta Kosztolányinak. Legalább annyira író, mint én orvos. – S ez az, amivel tartozik nekem valaki, ha megtisztetem őt s a tanácsát kérem?” (Füst: 1999/II, 334.) De van példa az elegáns iróniára is: „Hollós megküldte könyvét, – szép kiadás.”²¹ (Füst: 2002, 163.)

²⁰ Hollós István nyelvészeti munkásságáról lásd Takács: 2002.

²¹ Az említett könyv a *Búcsúm a Sárga Háztól* (Hollós: 1990.)

Ki tudja miért, Füstnek Hollós és a könyvek kapcsán, ha Hollóst bántani akarta, gyakran támadtak visszatérő gasztronómiai asszociációi. Elsősorban a mediterrán konnotációkat árasztó olaj és a sajt. „Hollós azóta nem jelentkezett, – úgy látszik, rossz néven vett valamit, – (talán túl hevesen, vagy ingerülten magyaráztam neki akkor valamit, miután úgy ült ott, mint egy darab sajt,) – én azonban nem fogom felhívni 60 évig.” (Füst: 2002, 218.) Füst és Hollós története természetesen nem a fogadkozásnak megfelelően alakult. A következő idézeteket is több, mint tizenöt év választja el a sajtos képtől. „[...] Hollós István barátom, az olajos. Mert olyan csendes és jó mindig, olyan megértő, hogy az embernek a tenyere viszket tőle. S mintha csupa olajat ömlesztene tor-kából az emberek sziveire, olyan a hangja. Ez a barátom pedig olyan természetű, hogy szeret mindenféle szart összevásárolni: régi könyveket, régi pipákat – s aztán persze kiderül, hogy mindez csak kacat, még neki sem ér semmit, mert csak ott hever nála valahol s ő rá se néz. Leemelt tehát egy ilyen kacatot a könyvespolcáról: egy százötven év előtt írt latin nyelvű orvosi munkát s elhozta nekem ajándékba. S tudod mit? Visszaküldtem vele magával Szivem, mondván, hogy én ilyen szart a kezembe se veszek, minthogy időm sincs efféléhez, de nem is érdekel. Viszont azonban van olyasmi is, ami érdekel: mért nem kérdezte meg Erzsitől, hogy mi az, amit szívesen olvasnék?” (Füst: 2002, 612.) „S a másik ökör, az olajos. Ennek csupa olaj a hangja, csupa megbékélt jóság, mintha mindig a békesség olaját permetezné a szivedre. S ezenfelül még az a tulajdonsága is megvan, hogy szeret mindenféle lim-lomot összevásárolni: például szépen kötött régi könyveket, régi pipákat s ezek aztán ott hevernek nála valahol, valami polcon – s minthogy nem tud mit csinálni velük, később persze ő is rájön, hogy mindez csupa lim-lom, – de aztán újra kezdi, megint csak vásárol összevissza. S ez, ama bizonyos napon elballagott hozzám 76 évével, (Hollósról van szó,) miután leemelt polcáról valami lim-lomot. Egy 150 évvel ezelőtt írt latin orvosi művet hozott el nekem ajándékkul, – nyilván nem ismer eléggé, azt hiszi, én is ugrom mindenféle után, – csakhogy én minden egyéb vagyok, csak nem széplélek. – Minek hozod ezt nekem? Azt hiszed, én ezt egyáltalán a kezembe veszem? Sem időm, se kedvem az ilyesmihez. Egy örömet tehát szerezhetsz vele, ha rögtön most hazaviszed. Minthogy én nem szeretem a kacatokat, – mondtam néki. Vajjon érted-e ezt a negligenciát? Ha az ő barátja, akitől állítása szerint harminc éven át olyan sokat tanult, betölti hatvan évét, akkor vegyen annyi fáradtságot magának és hívja fel a feleségét és kérdezze meg tőle, hogy vajjon mivel szerezhetne örömet az öregúrnak? Erzsire erre azt fogja felelni, hogy, sajnos, semmi ilyesről nem tud, mert a férje semmit se kíván. És így tovább. Végre megállapodhatnak egy jó darab sajtban, mondjuk. Haza is vitte tehát a könyvet szégyenszemre, (nem irigylem tőle ezt a mozdulatot, mikor a hóna alá kellett vennie megint.)” (Füst: 2002, 612.).

Hitler hatalomra jutása után – sajnos – új beszédtemák is akadtak a halálesetek (Ferencki, Kosztolányi stb.) miatt változó összetételű társaságban. 1938-

ban Füst így ír dohogva Dérynek: „Amily megvetendő volt számomra az az *árnyalatocska*, amellyel Hollós magasztalta Hitler képességeit, épp oly visszás érzést keltett bennem, hogy Te, aki kedves Barátom vagy, képes vagy egy halálra kergetett nép kétségbeesett próbálkozásain ’röhögni’ – és akármilyen nevetségesek is azok!” (Füst: 2002, 339. – Füst kiemelése)

(A feledhetetlen Jung)

Jung mindig kiválasztott szeretett volna lenni.²² Valószínűleg soha sem tudta, hogy Füst Milán nagyon is kiválasztotta. Annak a belátással soha együtt nem járó féltékenységnek, megbántottságnak és rezignált gyűlöletnek az áldozata lett, aminek Róheim Géza is. Füst Milán soha nem tudta megbocsátani, ha valaki más is fölismerte ugyanazt, mint ő, azt meg pláne nem, ha az illető ettől még el is híresült. Jung bűne Füst Milán szemében az volt, hogy tőle függetlenül, és valljuk be, egészen más kontextusban leírt két *pszichológiai* típust, amelyek elnevezésükben hasonlítanak a Füst által leírt *alkotói* típusokhoz.²³ Tanulmányához később a következő lábjegyzetet fűzi: „1920-ban, tehát 11 évvel e dolgozat megjelenése után C. G. Jung professzor foglalkozik egy 700 oldalas könyvben ugyane témával felfedezőként. Ő introverciónak és extraversionának nevezi, amit én külső és belső szemléletnek, tehát nemcsak az alap gondolatban, de még az elnevezésben is azonosak vagyunk. S az ő latin terminológiája aztán közkeletű is lett, még hazánkban is: irodalomtörténészeink és filozófusaink intro- és extravertált művészi típusokról beszélnek Jungra hivatkozva, mintha a világon se lettem volna. Semmi baj, kis nemzet fia hamar hozzászokik a temetőhöz, de az igazság kedvéért mégis megállapítom itt, hogy ez így történt.” (Füst: 1967b, 722.) Hogy Füst a tüskét mélyre szúrta, azt jelzi a kényszeres ismételtetés, naplóban, levelezésben. „Az egyiket külső szemlélőnek, a másikat belsőnek neveztem el. (Jung tanárnak egy sokkal későbbi hasonló megállapítása révén az introvertált és extrovertált költői típusok e megkülönböztetése aztán közkeletű is lett.)” (Füst: 1963, 614.) És: „Így 1909-ben, 21 éves koromban írtam egy értekezést a Nyugatba az intravertált és extravertált művészi figyelemről – senki sem figyelt rá, amíg Jung is meg nem írta, mint saját találmányát s világhíresség lett általa.” (Füst: 2002, 665.) Füst Milán számára azonban Jung sikere paradox öngigazolást is jelentett azzal, hogy tévesen azonosította Jung és a saját elméletét. Zsenialitása elismeréseként is fölfoghatta, hogy az irodalomtörténészek és filozófusok *az ő elméletére* hivatkoznak, tehát pszichológusként és filozófként egyaránt megállta a helyét.

²² Vö. Noll: 1994.

²³ Füst: 1967b.

(Egy individuális játék)

Füst furcsa, sokszor nem szakmai felvetéseken alapuló viszonyát pszichoanalízishez és analitikusokhoz jól jellemzi az adlerista *Emberismeret* szerkesztőivel való kapcsolata. „A Dr. Kulcsár István és Székely Béla²⁴ szerkesztésében megjelenő ‘Emberismeret’ című folyóirat számára Dr. K. I. egy régi cikkem²⁵ leközlésének engedélyét kérte. [...] Átdolgoztam, elvittem s telefonon a honoráriumnak lakásomra való küldését kértem. Ő: csak megjelenés után fizethet. Ezt elfogadtam. 1934., novemberben megjelent a cikk. Két felszólításomra nem felelt. Ötven pengő honorárium perlendő: a cikk öt és fél oldal s *rendkívül nehéz* munka volt. Azt gondolom, hogy társa is perlendő, mert a lapon ez áll: szerkesztik Dr. K. I. és Székely Béla [...]. Semmi esetre sem engedek semmit és nem is várok. Ügyvédi felszólítást, azt hiszem, nem kell írni.” Füst Milán lapszéli jegyzete: „Telefonon visszavonta: várjak.” (Füst: 2002, 290. – Füst kiemelése) Az anyagiak mellett mi más adhatott volna még okot Füstnek a sértődésre és morgolódásra, ha nem irodalmi tevékenységének fogadtatása. „De még ez a Székely Béla se írt egy szót se a verskötetemre, (amelyet, remélem, voltál szíves elküldeni neki.)” (Füst: 2002, 656.)

Szintén az *Emberismerethez* kötődik Füst egyik jellemző ironikus és szúrós megjegyzése a pszichoanalízishez való viszonyáról, amelyben azt állítja, hogy nem olvasta Freud műveit – tudjuk, ez nem igaz –, viszont feldicsér egy teljesen feledhető tanulmányt. „S ami végül a magam személyét illeti: az őszinteség kötelez bevallanom, hogy különös egyéni okoknál fogva nem foglalkoztam eddig a pszichoanalízis tudományos irodalmával –, sajnos, még *Freud* műveit sem ismerem. Nem is oly rég még el is zárkoztam előlük, s csak annyiban vettem róluk tudomást, amennyiben ez elkerülhetetlen volt. Az utóbbi években mégis kénytelen voltam a lelki vizsgálat e módszerével behatóbban is megismerkedni, idegbajom miatt – ám akkor is inkább rábíztam magam tapasztalataimra, az elmélettel ma sem foglalkozom. Illetve, hogy hálátlan ne legyek, meg kell itt jegyezni, hogy *Neufeld* Jolánnak Dosztojevszkijről szóló tanulmányát nagy élvezettel olvastam, s hogy azt oly munkának tartom, amelyben az új tanok az emberismeretnek és lelkiekben való ihletett élelésátának kitűnő szolgálatot látszottak tenni.” (Füst: 1967d, 623., Füst kiemelései, 1935) A füsti reto-

²⁴ Kulcsár István és Székely Béla adlerista pszichológusok – individuálpszichológusok, a magyarországi freudomarxizmus képviselői. Folyóiratuknak öt száma és egy különszáma jelent meg, Füst két számban szerepel szerzőként.

²⁵ A hivatkozott cikk: Vitairat az öngyilkosságról. (Füst: 1967c) – megjelent az *Emberismeret* *Az öngyilkos* (1935, I. évfolyam, 2–3) című számában. Másik fent idézett írása (Füst: 1967d) *A pszichoanalízis mellett és ellen* (1935. június, II. évfolyam 1.) című számban az íróknak feltett körkérdésre adott válasz.

rika ezen kis gyöngyszeme az „adok is, meg nem is” stratégiai toposz tanításra érdemes példája.

*(Pszichoanalitikusok)*²⁶

A Monarchia szellemi életéről, illetve azon belül a pszichoanalízisről, analízis és irodalom viszonyáról mára bőven állnak rendelkezésre információk. A kérdést általában úgy szokták fölteni, hogy milyen volt az írók viszonya a pszichoanalízishez, hatott-e rájuk, és ha igen, hogyan. Én ezzel szemben itt röviden a másik oldalra hívnám föl a figyelmet, vagyis arra, hogy számos analitikus kacérkodott az irodalommal. Füst ismeretségi köréből verseket publikált Rényi (Gyömrői) Edit, tudunk Eisler irodalmi próbálkozásairól, elismert költőnek számított Szilágyi Géza, írt verseket Ferenczi,²⁷ és bizonyos szempontból szépirodalmi műveknek is tekinthetők Hollós István és Georg Groddeck egyes írásai.²⁸ Márai egy „a vérrel kötözött családnál is igazibb” „másik családot” emleget; „Ehhez a másik családhoz tartozott számomra és – különös mestersége folytán – sokak számára Ferenczi Sándor”. (Márai: 1999, 151.) A Hollós–Füst-kapcsolat tárgyalásánál már emlegetett összefüggésekhez, irodalom és pszichoanalízis szimbiózisához pedig Ignotus szolgálhat adalékkal: „A Ferenczi első írásainak megjelenté után ő, a freudista, én a nyugatos, napról-napra összejöttünk Berény Róbert városmajori műtermében s kertjében, s velünk még Doktor Halle, egy bécsi gyáros és kémikus s az a Doktor Radó, ki akkor jogász volt, de aztán orvos lett s ma Amerikának egyik első analitikusa.” (Ignotus: 1999, 149.)

Ennek az irodalomnak a feldolgozása, értelmezése és értékelése, úgy tűnik, még várat magára.

*(Nekro-logók)*²⁹

Egy év különbséggel halt meg Ferenczi Sándor és Georg Groddeck.

Groddeckről Füst nekrológot írt, de halálát sem a Naplóban, sem levelezésében nem említi. Az *Emlékezés egy nagy-nagy orvosra, dr. Georg Groddeckre*

²⁶ Lásd ehhez elsősorban Erős Ferenc és Bókay Antal publikációit.

²⁷ Ignotus Ferenczi irodalmi érzékenységre tudományos publikációi kapcsán is rámutat: „akárcsak mestere, Freud, legbelül ő is költőfajta volt. [...] Ha valaha volt Rafael, ki kéz nélkül született, úgy Ferenczi Sándor volt az, kinek az adatott meg, mint Freudnak, a közlés képességével együtt a közlés művészete is.” (Ignotus: 1999, 148.)

²⁸ Hollós István: *Búcsúm a Sárga Háztól*, 1927. és Georg Groddeck: *Der Seelensucher*, 1922, *Das Buch vom Es*, 1923.,

²⁹ A Ferenczi-nekrológokhoz lásd Mészáros: 2000.

1934 júliusában keletkezett. Nem idézek mást ebből a rövid, tömör szövegből, mert teljes egészében ide kellene másolnom, csupán a befejező mondatok egyikét. „Kiváló tudós volt pedig – lélekbúvár –, igen érdekes analitikai munkái jelentek meg ... művészként író is volt, de mi mindaz, amit leírt, ahhoz képest, ami ő maga volt, ahhoz a remekműhöz képest?” (Füst Milán: 1967a, 325–326)

Ferenczi haláláról sem írásos, sem szóbeli nekrológban nem emlékezett meg, szemben Kosztolányival, Karinthyval, Ignotusszal, Máraival, Bálint Mihállyal, Hollós Istvánnal, Hermann Imrével, Radó Sándorral, Lóránd Sándorral,³⁰ Sigmund Freud, Paul Ernst Simmellel³¹ és Clara M. Thompsonnal.³² Nevét a Naplóban és a levelezésben korábban is alig említi, szemben Róheim, Eisler, Radó, Hollós, Hermann, Jung, Székely Béla, Kulcsár István és mások gyakori szerepeltetésével. Már csak ezért is meglepő, hogy két dokumentumok alapján úgy vélem, érzelmileg sokkal közelebb állt Ferenczihez, mint ahogy azt az eddigiek alapján elvárnánk. „Ferenczi halála megrendített.” (Füst: 2002, 272.) – ez a szűkszavú, további kommentár nélküli – s éppen ezért sokatmondóan őszinte – bejegyzés áll a Naplóban. S az egyetlen (fennmaradt?) levél, ami „Ferenczihez” szól, noha a címzett Ferenczi Sándorné:

„Nagyságos Asszonyom,

csak most érkeztem meg kéthónapos utazásomról s csak most van rá alkalmam, hogy kifejezzem Ön előtt: mily nagy megdöbbenéssel értesültem szerencsétlenségéről. Valósággal megbénított e hír, napokig nem leltem a helyem, – nem akartam sehogy tudomásul venni, hogy az a férfiú, aki nélkül ezt a mi világunkat elképzelnem is nehezemre esik, hogy ő nincs már közöttünk.

Szeretnék megnyugtató szavakat találni az Ön számára, – de a magam számára is, – ám alig kínálkoznak ilyenek. Még ma is izgatottá tesz, ha e veszteségre gondolok. – Kérem, fogadja szívesen igaz részvétemnek e suta kifejezését. –

Tisztelettel üdvözlöm, kezét csókolom!

Füst Milán” (Füst: 2002, 274 – 1933 június 16.)

³⁰ Lóránd Sándor: később Radóval együtt Amerikába emigrált pszichoanalitikus, a kassai idegkliniká vezetője.

³¹ Paul Ernst Simmel (1882–1847): német pszichiáter. Berlinhez közel pszichoanalitikus klinikát alapított, majd Los Angelesben megalapította a Sigmund Freud klinikát.

³² Clara Mabel Thompson (1893–1958): amerikai pszichoanalitikus, 1928-tól 1933-ig Ferenczi páciense.

(Az ausztrál áldozat)

Míg Jung még menthető volt, hiszen akárcsak Groddeck, ő is a pszichoanalízis más, „jobbik fajtáját” gyakorolta, s emellett Füst Milán beállításában mintha a füst gondolatokat vitte volna világsikerre, így részben kikerülhetett a rivalizációs kényszer nyomása alól, addig Róheim Géza predesztinálva volt arra, hogy Füst áldozatává váljon. Róheim a budapesti iskola tagjaként klasszikus freudi analitikus, ráadásul nem orvos, hanem Füst Milánhoz hasonlóan bölcsész, közelebbről néprajztudós. Ahogy az esztéta Füstöt bántotta, hogy orvosok beszélnek bele a művészettörténet, a filozófia és az irodalom diskurzusaiba, a hajdan pszichológusnak készült Füstöt éppígy bántotta, hogy „laikusok”, például néprajztudósok próbálnak meg többet tudni az emberi lélekről. S éppen azon a területen, amit Füst önmagának tartott fenn: a szexualitás téren. Itt pedig nagyon határozott nézeteket képviselt, és sokszor éppen a pszichoanalízis nézeteivel szemben fogalmazta meg azokat. „A szellemi foglalkozást úzők szublimálásáról szóló tant pedig szintén a modern babonák közé sorolom. [...] Ki az, aki ‘szublimálni’ képes? Véleményem szerint senki. Mert a nemiség követelményeit megszüntetni, vagy elhárítani, elhallgattatni se testi, se lelki munkával nem lehet, oly mértékben követelők.” (Füst: 1986, 55.) De nem csupán a szublimálás tanát, hanem például az analitikus teória egyik alapját jelentő incestustant is kritikának vetette alá. „Az állatvilágnak például régen ki kellett volna pusztúlnia, ha az incestus-veszély oly nagy volna, mint amilyenek hirdetik. Oidipusz nem ismert rá az anyjára, akkor hogy ismerhet rá egy nyúl, vagy egy farkas? vagy pláne egy patkány?” (Füst: 1986, 72.)

Az előző passzusban leírt epizód ellentétéként Róheim lehetőséget adott Füstnek, hogy önjelölt lélekbúvárként saját terepen, a bölcsészet, a kultúra értelmezésének kérdésében bizonyítsa felsőbbtségét. „Volt egy nagyon szorgalmas, de igen kevésbé tehetséges pszichoanalitikus, dr. Roheim Géza nevű, aki bejárta Ausztrália egyes belső vidékeit, az ottani kőkorszakukat élő bennszülöttek szexuális életének tanulmányozása végett s útjának eredményeiről könyvet adott ki,³³ amelyben igen gyenge lélektani eredményeket mutatott fel. Illetve nem is gyengéket, rosszakat, ami nem csoda, mert a kiindulási pontja egészen hamis volt. Egyes ősi rítusaik eredetét például úgy akarta kikutatni, hogy a mai bennszülöttek álmait analizálta, ami kevés észre vall. [...] Nos [...] például, ha a férfívá avatás szertartásakor a fiú hátán sebet ejteni, mondjuk, csak bal kézzel szabadna, ez onnan is eredhet, hogy az egyik nagy sámánjuk balog volt [...] – s mindezt a ma ott élő lakosság álmaiból akarta kianalizálni dr. Roheim? Nem bosszantó, ha egy tudós ilyen számárságokra akarja alapozni az egzisztenciáját? No de azért elmentem az Iparművészeti Múzeum előadóter-

³³ Róheim: 1932.

mében tartott referáló előadására, s íme mi derült ott ki? Hogy mégiscsak becsesebb anyaggal tért vissza Ausztráliából, csak nem vette észre. (Könyvében ezeket a tapasztalatait fel sem említette.)” (Füst: 1986, 57–58) Füst ezek után rátér a Róheim által hozott anyag saját értelmezésére. Róheim könyvének Füstben látszólag indokolatlan indulatokat keltő hatását a *Napló* is rögzíti. „Agyafúrt talmúd lett a freudizmusból, – nagy szellemi erőfeszítéssel csupa zöltség létrehozva. Mindig útáltam őket s minél öregebb vagyok, annál jobban. Roheim Géza freudista etnológus könyvét olvasom. Dúrva elme, inkább ostoba, mint okos, de még ez hagyján. Ő a mai bennszülöttek álmaiból analizálja ki, hogy az ősök kétezer év előtt milyen rítust mért hoztak létre.” (Füst: 1999/II, 502.) Valakin el kellett verni a port, valakin meg kellett bosszulni a pszichoanalízist, s erre Füst Milán az egyetemi karriert is befutott, külföldön is elismert, magyar bölcsész kollégát választotta ki.

(A butaság analízise – az analízis butasága)

Glosszák a butaságról – ez a címe Füst *Hábi-Szádi*ja egyik fejezetének. A butaság példázatai között pedig sűrűn szerepelnek a hétköznapi tudálékoskodásra váltott pszichológiai és pszichoanalitikus ismeretek. Ebben a passzusban tehát nem azt kívánom bemutatni, hogy milyen volt Füst viszonya a pszichoanalízishez vagy a pszichoanalitikusokhoz, hanem azt, hogy miként reagált a divatos vulgárfreudizmusra. A következő idézeteket fölfoghatjuk akár a pszichológia és a pszichoanalízis értékeinek védelmezéseként is, tiltakozásként a szakki-fejezések és elméletek torz és oda nem illő alkalmazása és lelki jelenségek felszínes és rutinszerű értelmezése ellen. A három főtéma: az Oidipusz-komplexussal, a típusanokkal és betegségformákkal való visszaélés és az analitikus „tudás” kiterjesztése a művészet és a filozófia területeire. Füstöt, aki Shakespeare-rel több írásában és előadásában foglalkozott,³⁴ különösen érzékenyen érintette az analitikus Hamlet-elemzés híg leszivárgása a köztudatba. „Freud is kimutatta, mert Hamletnek igenis Ödipusz-komplexuma van” (Füst: 1977, 402.) „Egy lélektannal foglalkozó szemüveges liba, mikor Hamletet elolvasta, így kiáltott fel előttem: – Ennek a szegény Hamletnek sem ártott volna egy kis pszichoanalitikus kezelés.” (Füst: 1977, 397.) De legalább ennyire bosszantotta a különböző pszichológiai elméletek és szemléletek kritikátlan eklekticizmusa. „Van Ödipusz-komplexusod? – kérdezik. Van gátlásod a mamáddal szemben? – Én ellenállásban szenvedek, én piknikus természet vagyok, tehát jókedvű vagyok hahaha, – hangzik a butaság szalonjaiban.” (Füst: 1977, 412.) „Egy tudákos számár egyszor a következő felfedezését tárta elém:

³⁴ Lásd Füst: 1963, továbbá 1967n, 1967o.

hogy a tigris azért csikos bőrű, mert némely lényeknek már a külseje is határozottan tanúskodik a teremtés epilepsziás jellegéről.” (Füst: 1977, 396.) De a legszebb példa, amibe Füst pszichoanalízis iránti ambivalenciája is belekeveredik, talán a következő: „Ezek a freudisták pedig olyanok, hogy nagyrészüknél üres a feje, erre ebbe az űrbe beleteszik a freudizmust, és akkor már mindent tudnak. Akkor ok már nemcsak lélekbúvárok, de máris filozófusok és esztéták is, s ami a fő: azonnal felvilágosítanak téged önmagad felől. [...] Az ember mond valamit, s ok ravaszdi arccal egymásra villantják a szemüket: ők már tudják, mit gondoljanak. És már rád is sütik a bélyeget, – libidó! – kiáltják, és csinálhatsz, amit akarsz. [...] Ez is biztosan azt kiáltotta magában: – libidó! – vagyis, hogy nékem öröms dolog őt ennyire szidnom. És ebben, sajnos, igaza volt. De hogy egy ilyen fickónak igaza lehessen velem szemben, ez még jobban elkésérített. Zavarba jöttem tehát, nem tagadom. [...] Már csak ennyit mondtam neki: – Kár olyan nagy pofával járni a világban drága kollégám. [...] jó tanárnak lenni, az is valami, – néztem a szemébe. Amire ő így felelt: Igen, igen, persze. Hát nem ezt magyarázom én is? Erre már egy kis zavar támadt ám a fejemben. [...] Nem, ezt nem folytatom így, – határoztam el. – Majd írásban! [...] Írtam tehát neki még egy levelet, amelyben arra kértem, hogy ne térjem mellékvágányokra, [...] amire azt felelte, hogy tévedek, ez nem volt mellékvágány, az ilyen kis dolgok néha a legfontosabbak, ezt már Freud is kimutatta a tévedések fontosságáról.” (Füst: 1977, 424–427.)

(Valamiféle tudós)

A *Glosszák a butaságról* példái között mégiscsak találunk egy beazonosítható szereplőt. Ez pedig nem más, mint Ferenczi Sándor. Talán a Füst által annyit emlegetett racionalizációnak vagy a kognitív disszonancia feloldásának volt szerepe abban, hogy Magyarország első analitikusa, akire az 1927-es írásos dokumentumok szerint Füst tisztelettel és bizalommal tekintett, aki azonban nem vállalta a kezelését, az ostobaság mintapéldájává válhatott. „Egy valamiféle úgynevezett tudós könyvében³⁵ az áll, hogy lelki berendezkedésünk azért ilyen, vagy olyan, mert a tengerből származunk. Mikor ezt olvastam, megálltam. – No most mondd meg, mi ebben a feneketlen ostobaság? – buzdítottam magamat. – Valóban a tengerből származunk? – tettem föl a kérdést. – Ez még lehetséges is, – feleltem magamnak azonnal. – Akkor hát hol kell itt keresni a butaság magvát? Ki van-e zárva, hogy e tengeri származásnak lelki következményei vannak rajtunk? Még ez sincs kizárva bizony. Lehet-e tehát ezt állítani? Lehet, szabad, senkinek semmi baja se lesz tőle. És mégse tanácsos ezt ál-

³⁵ Ferenczi: 1997.

lítani? Nem tanácsos. És miért nem? Mindenekelőtt nézzük meg? termékeny gondolat-e ez, olyan-e, amelynek előzményei, vagyis e végeredményig való útja tanulságokat rejthet magában? Ezt nem lehet állítani, akárhogy forgatom is, ilyesmit nem tudok fölfedezni benne. [...] Az ilyen megállapításokat tehát bizvást az üres frázisok világába kell utalni. A tudósoknak ugyanis tisztába kell jönniök azzal, hogy egyáltalán vizsgálható-e ez a dolog, amelynek vizsgálatába belekezdtek.” (Füst: 1977, 395–396.) Füst a láthatólag benne maradt tüskével olyannyira nem tudott mit kezdeni, hogy még Ferenczi halála előtt egy évvel, 1932-ben is próbálta újraértelmezni a történeteket és újraértékelni Ferenczi szellemi kvalitásait. „Most látom csak: ez a Ferenczi mégsem oly ostoba. A tapasztalt ember tartózkodásával utasította vissza mindig közeledésemet – s ez érettségre vall. – Micsoda graffokat követtem el... meglátogattam... nem volt otthon nem felelt reá... könyvet küldtem néki, – az autóbuszon majd a nyakába borultam... el akartam kísérni villát nézni... Erzsí villát keresett számára... Ajánlkoztunk nála. S ő szíves volt és tartózkodó. – Dúrvasága után még én tettem szóvá az ügyet, – s ő elhárította ezt is, – nem is igen mentegette magát hibájáért, ami szintén életismeretét dicséri... Nem is oly ostoba.” (Füst: 1999/II, 400., 1932.)

(A mester én vagyok)

Füst és Groddeck kapcsolatának dokumentumait – némileg önkényesen – három szempont szerint fogom tárgyalni. Ezek a szempontok természetesen összefüggenek, és időnként esetlegesnek tűnhet, hogy melyik idézet melyik szempont alatt szerepel. A csoportosítás egyben a kapcsolat időrendjének felrúgását is jelenti, noha első szempontunk éppen a kezelés – szubjektív – története. A második szempont alapját Füstnek Groddeck személyiségére vonatkozó reflexiói jelentik. Nem térek itt ki a Groddeck-émlébeszédre, minthogy az korábban már említésre került. A dokumentumok feldolgozásának harmadik szempontja az, hogy Groddeck elméleteiből, gondolataiból mit jegyzett föl Füst, illetve hogyan viszonyult Groddeck tanaihoz.

Füst és Groddeck kapcsolata a kezeléssel kezdődött, s mint orvos-beteg kapcsolat a groddecki módszereknek megfelelően indult. „Ma kaptam az első masszázst Groddeck asszisztensétől.” (Füst: 2002, 166.) Füst lelkesedését a személyes találkozások szították föl. Ez a lelkesedés ugyanakkor elsősorban Groddeck személyének szólt, s némileg oszlatta Füstnek a kezelés eredményességével kapcsolatos bizalmatlanságát. „Groddeck dr. ma, vasárnap délelőtt teljes két órán át foglalkozott velem. Úgy látszik, nagyon érdeklődik irántam. – *Rendkívüli elme!* – Egészen rendkívüli. Impozáns okosság, – az a fajta, aki neked is nagyon tetszenék. De hogy segíteni tud-e majd? – A jó Isten adja!” (Füst: 2002, 167., Füst kiemelése) A bizalommal vegyes kétely hangjai ke-

verednek abban a levélben is, amit Baden-Badenből Szilágyi Gézának³⁶ írt: „Groddeck: a legnagyobb elme, akit eddig láttam, – hasonlíthatatlanul kiváló. Hogy fog-e segíteni tudni, – Isten a megmondhatója. Ha nem segít is öröm, hogy megismertem.” (Füst: 2002, 172.) Ugyanakkor az utolsó mondat már előrevetíti, hogy a kezelés kettőjük kapcsolatában idővel egyre inkább háttérbe szorul, hogy átadja helyét a mester-tanítvány viszonynak. Füst szerteküldött áradásaira mindenesetre Kosztolányi, akinek szintén volt közvetítői szerepe, elégedett humorral reagál: „Groddeck úrnak add át hódoló üdvözlőmet. Mondtam neked: *Schopenhauer* és ő. Mekkora koponyája van, és mekkora (húsos) füle.” (Kosztolányi: 1996, 568., Kosztolányi kiemelése)

Miközben Füst egyre közelebb kerül Groddeckhez emberileg, úgy billennek át a kezeléssel kapcsolatos ambivalens érzései az egyértelmű lemondásba. „Groddeck dr-nál vagyok itt. A pszichoanalízis egy fajtája (jobbik fajtája) az, amellyel kezel, három hónap óta, – sajnos azonban, eredménytelenül. Úgy látszik, nekem nem való a pszichoanalízis.” (Füst: 2002, 178.) Két dologra azonban érdemes odafigyelni a kezelés sikertelenségének ebben a dokumentumában. Egyrészt, Füst most is fontosnak tartja kihangsúlyozni Groddeck különállását a (többi) pszichoanalitikusoktól, másrészt, az eredménytelenségért nem a módszert és nem Groddecket okolja, hanem kizárólag saját magát. Ha figyelembe vesszük Füst korábbi hozzáállását a pszichoanalízishez, tulajdonképpen igazat kell adnunk neki.

Ilyen előzmények után nem meglepő, ha a kezelés hamarosan – és eredménytelenül – véget ért. Pontosabban a „kezelhetetlen” Füst vetett neki véget, tele lelkiismeretfurdalással és szégyennel. „Ma aztán szóvá tettem Gr. előtt, hogy belefáradtam az itteni életbe,³⁷ rosszúl is vagyok nagyon, haza akarok menni. Nagyon rosszúl érintette. *Ez nem megy másként, mint hogy Hollós vagy valaki más ír neki, – ezt én nem tudom végbevenni.* – [...] Groddeck egész rosszkedvű lett, hogy így akarok elmenni. ‘Maga naponta a szemembe köp és pofon üt: – természetes, ha egyszer nap-nap után kijelenti, hogy rosszúl és egyre rosszabbúl van.’ – mondotta. [...] Hálátlan nyomorúlt lenni nem tudok, nem is akarok. És én nagyon szeretem ezt az embert.” (Füst: 2002, 177–178, Füst kiemelése) Úgy tűnik, Groddeck először nem vette komolyan Füst távozási szándékát, majd amikor az elhatározás kétségtelenül szilárdnak bizonyult, bár nem próbálta lebeszélni, de éreztette vele egyet nem értését. „Ma megmondtam

³⁶ Szilágyi Gézaról lásd Takács: 1998.

³⁷ Ugyanakkor Füst „fárasztó” ottléte irodalmilag termékenynek bizonyult. A Baden-Badenben töltött idő alatt írta meg többek közt emlékezősét Turgenyevről (Füst: 1967i) és élményeit Elisabeth Bergnerről (Füst: 1967j), az oetigheimi Tell Vilmos előadásokról (Füst: 1967k), a heidelbergi ünnepi játékokról (Füst: 1967l) és a Baden-Baden-i kamarazene-ünnepségekről (Füst: 1967m). Hogy Füst – legalábbis kezdetben – jól érezte magát Groddecknél, arra utal a Bergner-írás egy mondata is: „ahol a levegő oly lágy, mint a szanatóriumi orvosok tekintete”. (Füst: 1967j, 320.)

Gr-nak, hogy el akarok menni. Jóságos, kedves, szelíd és meleg volt. A legkedvesebb és legjobb. Nem szólt semmit, de látnom lehetett rajta, hogy nagyon nem helyesli a dolgot. [...] Gr. azt mondta: mindenkor szabad az út ide hozzám.” (Füst: 2002, 179.) A következő feljegyzést Füst már hazafelé jövet írta: „Groddeck tegnap felejthetetlenül kedves volt. Még most sem tudta úgy látszik biztosan, hogy elutazom. – Hát most délután akar még jönni? kérdezte, – csak-hogy akkor sokat kell várnia. (Ő aki *ingyen* kezel, teljesen alávetette magát az én tetszésemnek s hogy akkor jőjtek, amikor kedvem tartja.) Mikor aztán megmondtam, hogy hiszen elutazom, megölelt, megcsókolt s mintha az apám lett volna, úgy bocsátott el. (Szégyeltem magam jósága miatt.) (Nagyon ráz ez a vonat.)” (Füst: 2002, 183., Füst kiemelése, 1928.) Füstöt szó szerint megrázta a távozás.

A kezelés megszakításába belejátszhattak anyagi szempontok is, és/vagy Füstnek a pénzhez való viszonya – elég visszagondolni Hermann havi hús pengőjének vagy az Emberismeret honoráriumának felemlegetésére. Ha igaz is, hogy Groddeck ingyen kezelte, Kosztolányinak egy Babitshoz írott levele mégiscsak tartalmaz anyagi gondokra való utalásokat: „*Füst* Milánról, közös barátunkról van szó, akit mindketten nagyra becsülünk. Tudod, hogy már évek óta betegeskedik. Utóbb Baden-Badenben kezeltette magát *Groddecknél*, s ez a tartózkodás minden félretett pénzét fölemésztette.” (Kosztolányi: 1996, 573., Kosztolányi kiemelése)

Füst azonban csak fizikailag távolodott el Groddecktől, a Baden-Badenben töltött idő élete végéig meghatározó élménye maradt. Ebben két tényező játszott közre: Groddeck szuggesztív személyisége és eredeti gondolkodásmódja. „Úgy érzem néha magam, – mint aki egy idegen egyetemre jött egy idegen világtudós könyv által fel nem tárható mélységeihez.” (Füst: 2002, 169.) Füst nem utolsó sorban az „erőt” csodálta Groddeckben, ez jelentette a biztonságot, hogy rá merte bízni magát. „A lelke hatalmasnak, lángolóknak, testi mivolta pedig megdönthetetlennek látszott. [...] Magával ragadó: az elesett ember rövidesen feltápáskodott, és azon vette észre magát, hogy önnön gyógyulása érdekében nagyobb erőfeszítésre hajlandó, mint eddig bármikor.” (Füst: 1967a, 323.) – írta Groddeck halálakor. De hogy nem utólag értékelődött föl ennyire Groddeck Füst szemében, azt bizonyítják a Baden-Badenből küldött levelek. „Valószínűleg ő a *legkiválóbb ember*, akit eddig láttam. Rendkívüli intellektus és rendkívüli erő. [...] (Nem pszichoanalytikus, – szó sincs róla, – csodadoktor – az ő tudománya nem tanulható.) [...] Ez nem egy orvos, – ez az az egyetlen orvos, aki századokban egyszer születik” (Füst: 2002, 168–169, Füst kiemelései) Éppen ezért Füst távozásának okai közül nem zárható ki az a csalódás sem, amikor tudomásul kellett vennie, hogy Groddeck sem tökéletes, sőt, hogy a sugárzó erő mögött esendő és hétköznapi emberi problémák lapanganak. „Oly kinosan rosszul vagyok! Ma különben kiderült, hogy Gr. súlyosan asztmatikus és hogy tavasszal és ősszel súlyos rohamai szoktak lenni. – Ma

azt is mondotta, hogy a potenciája is mindig hibás volt s nem volt soha valami nagyon forró képzeletű. – Szóval idegbeteg ő is. –” (Füst: 2002, 177.)

Mindezek ellenére Füst Groddecket vallotta mesterének: „az ostrom alatt naplómmal együtt levéltáram és lélektani feljegyzéseim is odavesztek: tehát arról a rengeteg sok esetről való megfigyelésem is, amelyet a pszichológiában való mesteremnek Groddecknek buzdítására jegyeztem fel.” (Füst: 1986, 83.) Ez az idézet Füst szexuállélektani tanulmányából való – név szerint Groddeckre leginkább itt hivatkozik. Ezek a hivatkozások egyrészt bepillantást nyújtanak Groddecknek a szexualitással és annak zavaraival kapcsolatos gondolkodásmódjába, kezelési módszereinek egyes részleteibe, másrészt rámutatnak arra, hogy mely pontokon esett egybe ezen a területen Groddeck és Füst felfogása, illetve mit vett át Füst Groddecktől ezen a téren.

Az egyik ilyen gondolat a női frigiditásra vonatkozik. „Az én fiatalságomban, tehát 1905 körül, mikor bizonyos tébolyos családi okok rávettek, hogy szexuális lélektanok foglalkozzam, az akkori, belátom, még ügyetlenül összeszedett értesüléseim (no de a későbbiek is!) a nők hetven százalékát mondták frigidnek. Mikor talán huszonöt év múlva erre vonatkozólag Groddeckhez kérdést intéztem, ő így felelt: – Hogy szexuális lélektanban a statisztika mit ér, azt elképzeld. No de ebben a statisztikában véletlenül mégiscsak igaza lehetett. Az én tapasztalataim is ilyenek.” (Füst: 1986, 113.) Míg a frigiditást a férfiak hibájául róhatják föl, annál meglepőbb Groddecknek az a később Füst által is osztott lesújtó véleménye, miszerint „a nőknek nincs lelkük”. „Groddeck egyszer így szólt hozzám: – ‘Tudja-e, hogy a nőknek nincs lelkük?’ – Nagyot nevettem magamban s azt gondoltam: – A világ legokosabb embere vagy, de ez az elméleted a privatissimumok, vagyis a legmélyebb ostobaságaid külön világa benned. – Különösen, amikor elkezdte nagy hévvel magyarázni, hogy mért nincs a nőknek lelkük s mikor láttam, hogy e hévbe a személyes keserűségeinek is van beleszólása. (Egyszer különben láttam kijönni tőle egy fiatal studiós orvos, akinek a szemeiben olyasmi tükröződött, mintha meg kellene bolondulnia mindattól a zöldségtől, amelyet az aznapi kollégiumon etettek meg velem. Ki is derült utóbb, hogy Groddeck, az édes, csakugyan erről beszélt beléje, épp aznap. Hogy a nőknek nincs lelke, de nincs ám.) S ma tizenöt év elmúltával azt kell mondanom, hogy ez a genialis elme, ebben sem volt olyan ostoba, mint akkor gondoltam.” (Füst: 1999/II, 575., 1942.)³⁸

Talán a legérdekesebb és legértékesebb feljegyzés, ami Groddeck sajátos, a klasszikus pszichoanalízistól eltérő módszereire vonatkozik. „Mesterem, Groddeck véleménye szerint a bűnözők első nagy feladata éppen abból áll, hogy legyőzzék magukban azt a hatalmas szugesztiót és persze autoszugesz-

³⁸ Groddeck írásai ugyanakkor ellentmondanak ennek a Füst által kontextusából kiragadott és esetleges kijelentésnek, s inkább szólnak Füstől, mint Groddeckről.

tiót is, amelyet az államhatalom és esetleg még az istenség tekintélyével is (ne lopj, ne ölj) felruházott törvények a társadalom tagjaiban szükségszerűen keltenek. Ugyanilyen nagy szuggesztíója van az úgynevezett disznó szavakra vonatkozó tilalomnak is. [...] Groddecknek volt egy vastag könyve: a trágárságok gyűjteménye a legfontosabb nyelvekben (az orosz leggazdagabb ebben, közvetlenül utána a magyar következik), s ezt adta oda a hozzá gyógykezelés végett küldött előkelő, idegbeteg kisasszonyoknak, hogy az anyanyelvükön ott felsorolt trágár szavakat hangosan olvassák fel, ami persze nem ment nagy nehézségek: pirulások és zokogások nélkül. De Groddeck nem tágított. – Először is ezeket a betegségeket védő bástyákat kell lebontanom, – mondotta nekem, – mindenekelőtt közömbösítenem kell a dolgok megnevezésével járó nagy lelki hatásokat, mielőtt magukhoz a dolgokhoz hozzáférhetnék.” (Füst: 1986, 111–112)

(Fóka/fióka)

Kritikus ponthoz érkeztünk. Ami most következik, bevallottan filológiai spekuláció. Könnyen lehet, hogy a következő problémák és témák párhuzamos megjelenése Füst és Ferenczi írásaiban, csupán a véletlen műve. Tegyük hozzá, ebben az esetben is figyelemreméltó. Am ugyanakkora a valószínűsége annak, hogy mindketten közös forrásból merítettek, s amellett fogok érvelni, hogy ez a közös forrás Georg Groddeck.

Három fogalom köré csoportosítom mondandómat. Ezek: (1) a mimikri³⁹ mint védekezés, (2) az Ósvalami és (3) a „tibeti lélektan”. Ezek a fogalmak természetesen szervesen összefüggenek, ugyanazon gondolatkör más-más aspektusaiba engednek bepillantani.

1. A mimikri jelenségéről Füst a *Tibeti lélektan*ban elmélkedik, de maga a fogalom – humoros-ironikus formában – már korábban felbukkan. „Hát hiába! a szemüveg nyilván olyasmi lehet, mint az állatoknál a mimikri. Miért veszi fel a kakukk olykor a héjja ruházatát? hogy tekintélyesebb legyen. [...] – Mit szól hozzá? Javult a szemem, már nem is kellene ez az átkozott szemüveg, csak nemsokára magántanár leszek, s akkor jó, ha az embernek szemüvege is van.” (Füst: 1977, 442.) Ha továbbgondoljuk Füst példáját, kulcsszavakként a védekezés, a tekintély/hatalom és az agresszorral való azonosulás kell, hogy eszünkbe jussanak. A „kakukkfióka” magántanár védelemre és tekintélyre tesz szert a nála erősebb „héjájkkal” való azonosulás révén, tükrözésükkel kivédi támadásukat. Lorenz szavaival: „az utánzó eléri, hogy az általa utánzott élőlény azonos fajúként kezelje őt”. (Lorenz: 1985, 178.) A másik szövegrész a

³⁹ A mimikrizálódás jelenségéhez lásd Hárs: 1998.

mimikrizálódás mechanizmusát több oldalról is fölillantja. „Tudjátok meg ó tiszteletreméltó urak, hogy a Jeges-tenger fókái fehéren szülik fiaikat. No de miért? Mert a fóka nem tudja megvédeni csecsemőjét a támadó jegesmedvétől, sem a rozomáktól, sem a fehér farkastól [...] Épp ezért már az anyaméh gondoskodik a kölkök védelméről. Fehér burkot ad rá, hogy az ellenségek ne tudják megkülönböztetni a hómezőtől. [...] És egyes madarak szervezete mi módon értesül a karvaly külsejéről, tollazatáról s olyannyira, hogy pontosan utánacsinalja az ártatlan madár védelmére? [...] A bogár nyilván nem tud a halálról, csak az életét félti, anélkül, hogy tudná mit csinál. Viszont, ha üldözik, halottnak tettet magát.” (Füst: 1977, 480–481) A szűkebb értelemben vett mimikri mellett megjelenik itt a teleogónia és az autokatalepszia is. A teleogónia problémája többször is visszatér Füstnél, és, mint azt majd látni fogjuk, foglalkoztatta Ferenczit is: „Ha elképzeljük a rémületet, amelyet az őskor anyafókája érzett, mikor még színes irhájú kölkét visszatértek nem találta, sőt, mikor esetleg még vérnyomokat is látott a hóban, vagy kölke tetemének maradványait is, – nem könnyen képzelhető-e, hogy ez a tapasztalat egész szervezetére hatott, tehát azokra az erőkire is, amelyek benne ivadékait formálják?” (Füst: 1977, 509.) A holtnak tettetés pedig analóg jelenség azzal, amit Ferenczi ír le a gyermeket érő traumatikus sokkhatás következményeként: a gyermek érzelmi tetszhalottá válik, „az érzések a tudattalan *testibe*” záratnak. (Ferenczi: 1996, 207. – az én kiemelésem) Nem foglalkozunk itt a lelki mimikrizálódás Ferenczi által felfedezett és leírt jelenségével (ezt máshol már megtettem), viszont érdemes összehasonlítani Füst kérdésfeltevéseivel azokat a kérdésfeltevéseket, amelyek Ferenczinél a mimikri fogalmának első megjelenésekor felvetődnek. „Hogyan erőlteti rá a környezet az állat- vagy növényfajokra saját színét? A környezetnek magának (sarkvidék) nem áll érdekében a medve bundáját fehérre színezni; ebből csak a medvének származik haszna. Elméletileg azonban nem kizárt, hogy egy magasabb rendű elv, például az egyén és a környezet, beleértve a természet egyetemes nyugalomra törekvését, folyamatosan a veszély és a szenvedés felhalmozódásának kiegyenlítésén munkálkodik. Ez az elv teszi, hogy a környezet átengedi saját színét az egyéneknek, és segít ez utóbbinak felöltöni a külső színt. Érdekes példája az egyéni és egyetemes törekvések sikeres összekapcsolódásának; individuál-kollektívizmus.” (Ferenczi: 1996, 47.) Válasza megegyezik Füst válaszával: egy, az egyéntől független, de rá és környezetére egyaránt érvényes külső elvet feltételez.

2. Ezt az elvet Füst „erőnek” vagy „valaminek” nevezi. „Van bennük tehát valami, vagy valaki, aki előrelátóan gondoskodik róluk, aki nemcsak az illető lényen, hanem a külvilág, a környezet mindenféle körülményein tett tapasztalataiból szerzi tudását és osztja a szervezet számára parancsait.” (Füst: 1977, 483.) Ez a valami tehát gondoskodó, tapasztaló, tudással rendelkező és kényszerítő erejű. Amellett, hogy Füst többször is kihangsúlyozza tudását, „eszességét”, azaz intelligens természetét, még valami fontosat megtudhatunk a va-

lamiról: „Valamilyen erő megvédi tehát a teremtményeket és valószínűleg eszesebben, mint ahogy azt a teremtmény maga tehetné. Igaz, hogy ez az erő őbenne magában is munkálkodik, mondjuk úgy, hogy az ösztöneiben s oly csodás eszességgel, amely kétségtelenül sokszorosan fölül múlja a teremtmény eszességét. Ez a tény pedig odamutat, hogy ez a valami többet tud, mint amit az egyén tudhat.” (Füst: 1977, 483.) A valami tehát „munkál” az egyénben, benne *is* van, ugyanakkor rajta kívülálló erő, nem az övé, hanem kívülről jön vagy kívül *is* van. Vessük össze ezt a „valamit” azzal a valamivel, aminek Ferenczi később az Orpha nevet adta.⁴⁰ „Lehetséges, hogy itt egy negyedik ‘narcisztikus sérüléssel’ állunk szemben, nevezetesen, hogy az intelligencia – amire mint analitikusok is olyan büszkék vagyunk – sem a mi tulajdonunk, hanem olyasvalami, aminek az Én ritmikus kiáradásával az univerzumba – amely egyedül mindentudó és ennél fogva egyedül intelligens – meg kell újhodnia és regenerálnia kell.” (Ferenczi: 1996, 60.) Röviden összefoglalva Ferenczi jellemzését Orpháról: Orpha egyszerre rajtunk kívülálló omnipotens intelligencia, tértől és időtől független természeti erő, gondoskodó anyai elv, ugyanakkor bennünk fejt ki működését mint szervező életösztön; Ferenczi a beteg Orphájáról is beszél. Orpha funkciója „a tudatos gondolkodás elvesztése vagy feladása után” (Ferenczi: 1996, 39.) válik nyilvánvalóvá és jelentőssé. Orpha nem csupán a lelket „használja”, hanem az egyén biopszichológiai teljességét, beleértve a testet is. „Azokban a pillanatokban, amikor a pszichés rendszer csődöt mond, a szervezet kezd el gondolkodni.” (Ferenczi: 1996, 37.)

Ilyen tudatosan és célszerűen működő erőt, amely bár rajtunk keresztül hozza létre „alkotásait”, mégis több nálunk és rajtunk kívül áll, s amely olyannyira különbözik Freud Ösztön-Énjétől, ismer a korabeli pszichológia. Ez a másik *valami* „magában foglalja a tudatot és a tudattalant, az ént és az ösztönöket, a testet és a lelket, a fiziológiát és a pszichológiát”. (Groddeck: 1996, 119.) Groddeck Ósvalamijéről van szó. „Az ósvalami csodálatos dolgokra képes. Meggyógyít, megbetegít, kierőszakolja egészséges testrészek amputációját, puskagolyó elé kergeti az embert. Röviden: szeszélyes, kiszámíthatatlan és igazán szórakoztató dolog.” (Groddeck: 1996, 122.) Feltevésem szerint ez az elv vagy erő, ami a mimikrizálódás mögött is áll, ha nem is közvetlenül Groddecktől származik, de mindhárom gondolkodónknál közös tőből ered.

3. A valami, Orpha és az Ósvalami egyaránt fölfoghatóak a hagyományos nyugati filozófia és pszichológia – ezen belül a klasszikus pszichoanalízis – alapjainak felrúgásaként. Ezt a váltást jelképezi a „tibeti lélektan”: „Azt mondják, Tibet kolostoraiban vannak, akik tudatosan törekednek arra, hogy gyakorlással föltárják és kifejlesszék magukban a gyermeki szemléletmódot, és akik az ily módon elnyert erő révén fittyet hánynak annak, amit mi, nyugatiak

⁴⁰ Orphához lásd Hárs: 1998.

a fiziológia és a pszichológia alapvető törvényeinek szoktunk tartani.” (Groddeck: 1967, 203.) A „tibeti lélektan” két, egymással összefüggő ponton jelent támadást a freudi tanokkal szemben. Az egyik a lelki személyiség szerkezetét érinti, a másik a gyermek pszichés képességeit. Groddeck egyik felosztása szerint a lelki személyiség férfi, női és gyermeki részekből áll. Másutt, ahogy azt az Ósvalami jellemzésekor láttuk, arról beszél, hogy az kiterjed a lélek és a test egészére, így magában foglalja a lelki szerkezet freudi rétegeit is. Füst Milánnál a lélek szerkezetéről a következőt olvashatjuk: „S a mi kolostorunk egyik nagyon régi könyvében az ember lelkéről ez áll: – nehogy azt higgyétek, a lélek nem valami egység, hanem gyülekezet.” (Füst: 1977, 489.) Ferenczinél, a *Klinikai Napló*ban, a lélek részekre hasadása szintén nem a freudi törésvonalak⁴¹ mentén történik, annál is inkább, mert a gyermeki lélek-rész és a gyermeki lélek nem kristályos, hanem folyékony jellegű. A lélek ilyen felfogása – a polifóniát alkotó „hangok” sokasága és a test-lélek dualizmus feloldása megelőlegezi a dialogikus szelf elméletét. Ugyanakkor, ez a lélek, a maga oldottságában, végtelenül többre képes, mint a freudi felnőtt személyiség. „Az az ötlet, hogy a gyermeki személyiség még félig ’oldott állapotú’ (konzisztenciájú), arra a fantáziálásra csábít, hogy feltételezzük: a gyermeki személyiség érintkezése a világegyetemmel – és ezzel együtt az érzékenysége – sokkal nagyobb, mint a már kikristályosodott felnőtté; az sem lepne meg bennünket, ha egy nap bebizonyosodna, hogy ebben a korai állapotban még az egész személy rezonál a környezetre, és nem csak általános helyeken, nevezetesen az érzékszervekben. Az úgynevezett szupernormális képességek, a szenzoriális érzékelésen kívül eső folyamatok felfogása (clairvoyance), valamiféle idegen akarat megnyilvánulásának átvétele (suggestion par distance) lehet közönséges, köznapi folyamat, mint ahogy az állatok (kutyák) – amelyeknek a személyisége nyilvánvalóan folyton ’oldott állapotban’ van – szintén rendelkeznek ilyen, látszólag szupernormális képességekkel (szaglás messziről, a kutyáknak gazdjuk rokon- és ellenszenveinek megmagyarázhatatlan átvétele).⁴² – Itt az első lehetőség arra, hogy megértsük az úgynevezett teleogóniát (az anya pszichés tapasztalatainak befolyása a méhében hordott gyermekre). [...] A spirítizta médiumok, ha egyáltalán produkálnak valamit, képességeiket annak köszönhetik, hogy visszaesnek ebbe a gyermeki bölcsességbe és mindent tudásba. (Ferenczi: 1996, 100–101)

⁴¹ „Ahol a kórtan törést vagy hasadást mutat, ott normális viszonyok között tagozódást találunk. Ha egy kristályt leejtünk, hasadási síkjainak megfelelően törik szét szabályos darabokra, amelyek elhatárolódásai, ha láthatatlanul is, a kristály szerkezete által előre meg voltak határozva. Ilyen hasadt és széthullott szerkezetet mutatnak az elmebetegek.” (Freud: 1993, 67.)

⁴² Vö. Groddeck: Tudattalan cél az állati viselkedésben (Groddeck: 1989, 40–45).

(Füstölgő lángolás)

Mielőtt elérkeznék a befejezéshez, le kell rónom egy adósságot. Füst Freudhoz való viszonyulásáról van szó. Az 1.3. pontban kurtán már jeleztem az ambivalens jelleget. A továbbiakban ezt az ambivalenciát fogom kibontani, Füst megjegyzései és feljegyzései alapján.

Lássuk először a negatív felhangokat. „Freud mindig gyanús volt nékem... idegenkedtem tőle mindig. Nem ismerem műveit, de tudom, hogy Jensen *Gradivájáról* értekezést írt.⁴³ Elolvastam ezt a *Gradivát*. Egy hazug, hamis művet lélektani kutatás alapjául venni? – S most megint nagyon kompromittálta magát előttem. Ez nem lehet nagyon okos ember... ha egyszer *hatáskörét ennyire túllépi...* de az még nem is volna baj, csak ennyire érzék híjján... s ennyire ostobán ítél!” (Füst: 1999/II, 296–297 – Füst kiemelései) Ez a füstölgés a pszichoanalízisnek a művészet/irodalom területére való, már emlegetett – Füst szerint jogtalan – kiterjesztésére vonatkozik. A következő pedig a kutlurális/társadalmi normák kérdésének illetéktelen feszegetése ellen ágál. „Szeresd ellenségeidet is [...] És mit csináljak akkor a barátaimmal? – kérdezi Freud.⁴⁴ Szellemes, de ostoba kérdés. Egész olyan, mintha azt tanácsolná, hogy hagyjam abba az élet megismerésének a vágját, mert úgyis megismerhetetlen.” (Füst: 1999/II, 543.) Füst mindkét esetben ostobának nevezi Freudot, s Freud ostobasága, úgy tűnik, abban áll, hogy egy gyógyító eljárás tapasztalataiból egy csúsztató eljárás révén általános világszemléletet, mindenre kiterjedő magyarázatot próbál fölépíteni. A filozófia porondján viszont Füst önérzetesen ott-honosabban érzi magát. A harmadik füstölgés ezzel szemben saját birodalmában próbálja Freudot a trónról a máglyára vetni, mégpedig Füstnek, mint betegnek a saját tapasztalatai alapján, holott Freud sohasem volt az orvosa. „Tegnap *Freud* egy jó ismerőseivel beszélgettem Grodecknél. ‘Én még gyogyult esetet Freud praxisában egyet se láttam, – mondotta. Rosszabbodást egy egész sereget ezzel szemben. Egy elmegyógyintézzettel, egy Dunába-öléssel végződött, – egy harmadik folytonosan szanatóriumban kénytelen tölteni az életét, annyira rosszul lett tőle.’ Magam is úgy érzem, hogy felzaklat s anélkül, hogy bármiféle könnyebbséget okozna. – Rosszul hat rám nagyon. Úgy látszik: vagy nekem nincs tudat-alatti életem, vagy ilyen nem is létezik. Már hajlandó vagyok az egész mindenséget tagadásba venni.” (Füst: 2002, 183., Füst kiemelése) Az ambivalencia negatív oldala tehát két összetevőből táplálkozik: a Freud művészet- és kultúrafelfogásához kialakított viszonyból és Füst – másoktól szerzett – terápiás élményeiből.

⁴³ Freud: 2001.

⁴⁴ Freud: 1992.

Miből tevődik össze ezzel szemben a pozitív oldal? Meglepő módon részben és elsősorban a Freudnak mint embernek, a Freud személyiségének szóló rokonszenvből. „Mint hallom, szegény Freud már nem sokáig fog élni. Tudománnyal foglalkozott egész életében, – komoly tudománnyal...” (Füst: 1999/II, 21.) „Freud: alkotott egy rendszert s a rendszer feltámad ellene. Akik tőle tanultak mindent, azok jobban akarják tudni, amit tőle tanultak. Mily természetes mindez! (Füst: 1999/II, 287.) Füst Freudban, a hozzá való viszony negatív oldala összetevőinek ellentmondásosan, elsősorban a keményen és konokul dolgozó tudóst tisztelte, s vonzotta az a ki nem mondott hasonlóság, amit felfedezni vélhetett a sokat támadott, mégis állhatatos Freud és önmaga helyzete között. „Freud, mint hallom, sose kényszeríti magát munkára, – vagy arra, hogy egy gondolatmenetet végiggondoljon. Tiszteli a benne munkálkodó teremttőt s időt hágy néki, hogy magától kiteljesítse, amit akar. Ovakodik a maga ellen való merényletektől.” (Füst: 1999/II, 286.) „Hollósnak azt mondtam: – Nem ismerem Freudot, a munkáit sem s amit véletlenül itt-ott olvastam tőle nem is tetszett nékem és mégis szeretem őt. Mert szelleme a bátor és keserű világosság benyomását teszi reám. Mint mikor valaki szemben áll az ellenféllel és felfedi rostélyát: ez életének legfőbb mozdulata, az a benyomásom róla.” (Füst: 1999/II, 443.)

Úgy tűnik, Freud magatartásának és a fölfedezett hasonlóságoknak (egyfajta sorsközösségnek) a megítélése képezi a kapcsot Füst pozitív hozzáállása másik összetevőjéhez: a freudi elmélet bizonyos pontjainak elfogadásához. Mindkettőre találhatunk – ha nem is nagyszámú – példát: „Freudnak megintcsak igaza lehet! – Azt kérdeztem magamtól: – Ha egyik vagyunk – állatok, emberek – ég és föld, mért e nagy gyűlölet egymás ellen? – Hiszen nem gyűlölet! – Éppen nem gyűlölet – jöttem rá: – a legnagyobb szeretet! Magamévá akarok mindent tenni, – le akarom nyelni! – Ez ugyan tréfásan hangzik! ... És kit ‘szeretek’ aztán? Akit valóban lenyelhetek s magamévá tehetek!” (Füst: 1999/I, 622.) „Tolsztoj [...] Megállapítja, mi az emberek bűne, de túlságosan szemérmes ahhoz, hogy felfedje e bűnök okát. Mert mihelyt oly bátor kézzel állapítaná ezt meg, mint például Freud, – igenis Freud! – akkor nem szolgálhatna oly naív tanácsokkal, mint a Kreutzer szonátában például.” (Füst: 1999/II, 141.)

(A háromszög négyszögesítése)

Az F1–G–F2 háromszög geometriai lehetetlenségének titka, a virtuális csúcspontok viszonyának kérdése, úgy vélem, egy negyedik, külső viszonyítási pont felvételével nyerhet megoldást, még ha ez a háromszög négyszögesítését jelenti is. Ez a külső, elhallgatottan vagy elfojtottan is dinamikus tényező pedig nem más, mint Sigmund Freud.

Kísérletem befejező részében arra teszek javaslatot, hogy fogadjuk el Freudot az F1–G–F2 háromszög értelmezési keretétül, pontosabban a háromszög keretét lezáró pontként. Emlékeztetőül kiemelek néhányat a szöveg szempontrendszerét megadó korábbi megállapítások közül, hogy érthetővé váljon, Füst miért nem tudta magát biztonsággal elhelyezni ebben a háromszögben, s hogy mi teszi indokolttá Ferenczivel kapcsolatos, manifeszten túlnyomórészt negatív érzéseit. A szempontrendszer meghatározó elemei a következők voltak: *életkor/generációs identitás* (apa-fiú és testvéri viszonyok), *tapasztalat/ismeretátadás* (mester-tanítvány viszonyok), *klinikum* (orvos-páciens viszony), *nemzeti és zsidó identitás*, *szakmai identitás* (orvos versus pszichológus versus bölcsész), *viszony a pszichoanalízishez* (laikus, követő, újító). Ezt a viszonyhálót két szempontból kell kiegészítenünk. Egyrészt bele kell illeszteni Freudot, másrészt árnyalhatjuk az immáron négy szereplő érzelmi, intellektuális és procedurális (ismer/e/tségi és hivatkozottsági – a kalkulálhatóság és komfortosság megfelelőiként) kapcsolódásainak – az említett objektív szempontok mellett működő szubjektív – kétpólusú szempontjával.

Így bevezető jellegű megállapításaink az alábbiak szerint fognak bővülni, illetve módosulni:

1. *Életkorok*: Freud (1856–1939) – a továbbiakban F3 – és G tíz, F3 és F1 között tizenhét, F3 és F2 között harminckét év különbség van. A G és F2 közötti huszonkét év különbségnél láttuk, hogy megfelel az F1 – G életkorkülönbség és az F2 – F1 életkorkülönbség összegének. Az F3 és F2 közötti harminckét év megfelel az F1 – G és F1 – F3 közti életkorkülönbség összegének. Ennek a számmisztikának tűnő ténymegállapításnak a lehetséges apafiú és testvér viszonyokon túl a „pótlékok” kérdésében (Ferenczi mint Freud-pótlék és Groddeck mint Ferenczi-pótlék) van jelentősége.
2. *Mester-tanítvány viszonyok*: Freud beillesztése a kapcsolatrendszerbe a korábbi három szereplő viszonya tekintetében tudatosítja bennünk, hogy csupán F2-vel volt ilyen viszonyban, F3-mal semmilyen viszonyban nem volt, G-vel való viszonya pedig inkább a kölcsönös tanítás/tanulás mechanizmusával jellemezhető.
3. *Analizáló-analizált viszony*: F3 a többi szereplő közül „csupán” F1-et analizálta. G ugyanakkor analizálta F2-t és F1-et is. F1 szintén analizálta G-t. F2 szerette volna, ha F1 lesz az analitikusa.
4. *Nemzeti identitás*: F1, F2 és F3 zsidó származásúak, még ha különbözőképpen is viszonyulnak zsidóságukhoz. G német; F1 és F2 pedig rendelkezik magyar, F3 osztrák identitással is. F1, F2 és F3 identitásának egyaránt összetevője emellett az Osztrák–Magyar Monarchiából eredő identitás-elem.
5. *Szakmai identitás*: F3, csakúgy mint F1 és G, elsősorban orvos. F2 elsősorban író és bölcsész. E viszonyrendszer lényeges dinamikai eleme a „szakmai árnyékok” manifesztálódása: F2 pszichológiai törekvései és a másik három

szerelő kalandozásai az irodalom és a bölcsészet/társadalomtudományok területein.

6. *Érzelmi viszonyok*: Szűkebb értelemben véve csak F1 és F4, illetve G és F1, G és F2 összefüggésében beszélhetünk érzelmi viszonyokról. Ismert F1 függő és ambivalens viszonya F3-hoz, és ismert F1 és G kölcsönösen pozitív viszonya, illetve F2 pozitív viszonyulása G-hez. Tágabb értelemben véve, eltekintve a személyes kapcsolatok meglététől és szorosságától, számolnunk kell F2 ambivalens viszonyával F3-hoz és túlnyomóan negatív viszonyával F1-hez.
7. *Intellektuális viszonyok*: intellektuális viszonyokon itt egymás szellemi teljesítményének megítélését értem. A legtisztább képletek itt az F1–G és G–F3 kölcsönösen elismerő viszonylatok. F1 és F3 viszonyát ebből a szempontból történetileg először a kölcsönös megbecsülés, majd a kölcsönös kétkedés, kiábrándulás és szembeszegülés jellemzi. F3-nak nagy valószínűséggel nem volt tudomása F2 munkásságáról, F2 pedig ambivalensen viszonyult F3-hoz. F1 részéről nem ismerünk F2-re vonatkozó értékítéleteket, fordítva viszont negatív megnyilvánulásokat találunk. G F2-vel kapcsolatban kialakított állásfoglalásának szintén nincs írásos dokumentuma.
8. *Procedurális viszonyok*: ismertség, ismeretség és hivatkozottság. Jórészt az előző pontból következnek. F2 nem hivatkozik F1-re, F3-ra sem, csak G-re. Tagadja, hogy ismerte volna F3 műveit – ugyanakkor tagadhatatlanul olvasta legalább is a *Gradivát* és a *Rossz közérzet a kultúrábant*. Olvasta F1 *Thalasszáját* és olvas(hat)ta G-t is (bár F2 és G viszonyában nem ennek, hanem a személyes párbeszédnek van jelentősége). G-nél F3-ra vannak utalások, F1-re és F2-re nem. F1 utal G-re – az F3 életművével való ismert kapcsolatot nem részletezem. F1 F2-t nem említi. F3 G-re és F1-re történő hivatkozásai a pszichoanalízis történetéből adódnak: elméletének és gyakorlatának külső (G) és belső (F1) megerősítéseként. F3 számára F2 valószínűleg nem is létezett.

Zár/szó

A pszichoanalitikus is, az író is a szavak embere. Mindkettő hatalmában tartja a nyelvet, ezért közeledhetnek/távolodhatnak egymástól. Felteszem, hogy Füst a Freuddal és a pszichoanalízissel kapcsolatos ambivalenciáját oldotta úgy fel, hogy szétvetítette – részben objektív, részben szubjektív alapon – kétfelé, ezért beszélhetett a pszichoanalízis jobbik és rosszabbik fajtájáról. Az objektív alapokat saját klinikai élményei, a szubjektíveket a személyes anti- és szimpátiái jelentik. Ebben a hasításban az egyébként is lenyűgöző egyéniségű Groddecknek jutott a „jó” szerepe, annak a Freuddal pozicionálisan egyenrangú Groddecknek, aki felvállalta Füstöt. A „rossz” szerepe tovább

hasadt. A manifeszt rossz a félig filosz Róheim Géza lett, a látens pedig a talpig orvos Ferenczi. Füst nagy csalódása az lehetett, hogy Ferenczihez sem analitikusként, sem orvosként nem juthatott hozzá. A Groddeckkel való kapcsolat viszont a testvérféltékenységet is felébreszthette benne, hiszen a közös analitikusnak nem tudta ugyanazt nyújtani, mint Ferenczi. Végső soron, csak a Groddeck – Freud viszony tekinthető szimmetrikusnak, és csak a Groddeck – Ferenczi viszony kölcsönösnek. Groddeck 1923. május 31-én így ír Freudhoz: „Ferenczi ismét eljött hozzám, én ismét kezeltem őt, és ő is analizált engem hat vagy hét alkalommal.” (Vég: 1996, 132.) Hogyan is helyezhette volna el magát a Freud–Groddeck–Ferenczi-háromszöghöz képest Füst Milán, akinek „szakmai” törekvéseiről a szakma nem vett tudomást?

IRODALOM

- BIKÁCSY GERGELY (2002): A keserűség könyve. In: *Holmi*, június, 779–797.
Emlékezés Ferenczire. In: *Thalassa*, 1999/1, 147–153.
- FERENCZI SÁNDOR (1996): *Klinikai napló 1932*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FERENCZI SÁNDOR (1997): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Budapest.
- FERENCZI, S.–GRODDECK, G. (1982): *Briefwechsel 1921–1933*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- FREUD, S. (1992): *Rossz közérzet a kultúrában*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- FREUD, S. (1993): *A lélekelemzés legújabb eredményei*. Könyvjelző Kiadó, Nyíregyháza.
- FREUD, S. (2001): A téboly és az álmok W. Jensen *Gradvívájában*. In: *Művészeti íráskok*. Filum Könyvkiadó, Budapest, 11–102.
- FÜST MILÁN (1963): *Látomás és indulat a művészetben*. Magvető Kiadó, Budapest.
- FÜST MILÁN (1967a): Emlékezés egy nagy-nagy orvosra, dr. Georg Groddeckre. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 323–326.
- FÜST MILÁN (1967b): Gondolatok vázlata a külső és belső szemléletről. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 722–731.
- FÜST MILÁN (1967c): Vitairat az öngyilkosságról. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 763–772.
- FÜST MILÁN (1967d): A pszichoanalízis hatása írókra és irodalomra. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 621–623.
- FÜST MILÁN (1967e): Önvallomás a pálya végén. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 346–357.
- FÜST MILÁN (1967f): Általános lelki jelenségek eredete. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 739–763.
- FÜST MILÁN (1967g): Gondolatok a házasságról. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 773–779.
- FÜST MILÁN (1967h): Néhány szó a szenvedélyről. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 844–848.
- FÜST MILÁN (1967i): Emlékezés a jóságos Túrnyevre. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 263–269.
- FÜST MILÁN (1967j): Elisabeth Bergner. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 318–323.

- FÜST MILÁN (1967k): A híres oetigheimi Tell Vilmos-előadások. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 310–314.
- FÜST MILÁN (1967l): A heidelbergi ünnepi játékok. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 314–318.
- FÜST MILÁN (1967m): A muzsikuskok új generációjának kamarazene-ünnepélye. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 300–310.
- FÜST MILÁN (1967n): Általános tudnivalók Shakespeare-ről. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 474–511.
- FÜST MILÁN (1967o): Késői megjegyzések Shakespeare-ről. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 5115–523.
- FÜST MILÁN (1977): *Ez mind én voltam egykor. Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve*. Magvető–Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- FÜST MILÁN (1986): *Szexuál-lélektani elmélkedések*. Helikon Kiadó, Budapest.
- FÜST MILÁN (1998): *A mester én vagyok*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- FÜST MILÁN (1999 [I–II]): *Teljes Napló I–II*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- FÜST MILÁN (2002): – – *Összegyűjtött Levelei*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- GRODDECK, GEORG (1996): Könyv az ősvalamiról (részlet). In: *Thalassa*, 3: 118–122.
- GRODDECK, GEORG (1967): *The World of Man*. Vision, London.
- GRODDECK, GEORG (1989a): *Exploring the Unconscious*. Vision, London.
- GRODDECK, GEORG (1989b): *The Unknown Self*. Vision, London.
- HARMAT PÁL (1986): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (1998): Medusa tükre eltörött. In: *BUKSZ*, tavasz: 28–37.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2000): Thalassa, avagy a szimbólum regressziója. In: *Thalassa*, 2–3: 35–56.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2003a): Descartes és a pszichoanalízis. In: *Thalassa*, 1: 25–67.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2003b): Mese az elfojtott erkölcsiségről és a kriminalitásról.
- HOLLÓS ISTVÁN (1990): *Búcsúm a Sárga Háztól*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest.
- IGNOTUS (1999): Búcsúztató. In: *Thalassa*, 1: 148–150.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1996): *Levelek – Naplók*. Osiris, Budapest.
- LAPLANCHE, J.–PONTALIS, J.-B. (1994): *A pszichoanalízis szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LORENZ, K. (1985): *Összehasonlító magatartás-kutatás. Az etológia alapjai*. Gondolat, Budapest.
- MÁRAI SÁNDOR (1999): Élők és holtak: Ferenczi Sándor. In: *Thalassa*, 1: 151–153.
- MÉSZÁROS JUDIT (szerk.) (2000): *In memoriam Ferenczi Sándor*. Józsefvárosi Műhely, Budapest.
- NOLL, RICHARD (1994): *The Jung Cult: Origins of a charismatic movement*. Princeton University Press, Princeton.
- RÓHEIM GÉZA (1932): *A csurunga népe*. Leblang Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- RYCROFT, CH. (1994): *A pszichoanalízis kritikai szótára*. Párbeszéd Könyvek, Budapest.
- SPRUIELL, VANN (1979): Groddeck's Children. In: *Journal of Philadelphia Association for Psychoanalysis*, 6: 175–181.
- SZABÓ TÍMEA (2000): Füst Milán esztétikája – Szabad vers és pszichoanalízis. In: *Thalassa*, 1: 113–138.
- TAKÁCS MÓNICA (1998): A „lealázott szexuális objektum” egy század eleji versben. In: *Thalassa*, 2–3: 173–182.
- TAKÁCS MÓNICA (2002): Előszó Hollós István nyelvméleti kéziratához. In: *Thalassa*, 1–2: 66–73.
- VÉG KATALIN (1996): Lélekkeresés, Georg Groddeck ürügyén. In: *Thalassa*, 3: 123–135.
- WILL, HERBERT (1987): *Georg Groddeck. Die Geburt der Psychosomatik*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.